

Ο ρόλος του Ιατροσυνεδρίου στην Ελληνική Οδοντιατρική κατά την περίοδο 1834-1924

Δ. Κουτρούμπας*, Γ. Βουγιουκλάκης**

The role of Royal Chamber of Doctors of Medicine in Greek dentistry during 1834-1924

D. Koutroumpas*, G. Vougiouklakis**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το Βασιλικό Ιατροσυνέδριο υπήρξε το ανώτατο συμβουλευτικό όργανο σε θέματα Δημόσιας Υγείας. Συστάθηκε από την Αντιβασιλεία το 1834 με κύρια αποστολή, σε ό,τι αφορά το πεδίο της Οδοντιατρικής, τη διενέργεια εξετάσεων για την απόκτηση επαγγελματικής άδειας οδοντιάτρων και τη διασφάλιση της Δημόσιας Υγείας σε σχέση με οδοντιατρικά ζητήματα, όπως για παράδειγμα την κυκλοφορία στο Βασίλειο της Ελλάδας προϊόντων για οδοντιατρική χρήση. Μέσα από τις σελίδες των διασωθέντων πρακτικών αποτυπώνεται γλαφυρά το οδοντιατρικό γίνεσθαι της χώρας μέχρι κατά το πρώτο τέταρτο του 20^{ου} αι. Τίθενται εν αμφιβόλω οι μέχρι σήμερα θεωρήσεις για την εκπαιδευτική δραστηριότητα των ιδιωτικών οδοντιατρικών σχολών, καθώς το Ιατροσυνέδριο αρνούνταν την αναγνώριση της παρουσίας τους και υποβίβαζε τα πτυχία, τα οποία παρείχαν σε πιστοποιητικά άσκησης εργαστηρίων των οδοντιάτρων Μ. Δέρβη και Δ. Καρακατσάνη.

* Μεταδιδακτορικός Ερευνητής Οδοντιατρικής Σχολής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
** Ομότιμος Καθηγητής, Επιστημονικός Υπεύθυνος Μουσείου Τμήματος Οδοντιατρικής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

SUMMARY

The Royal Chamber of Doctors of medicine was the supreme advisory board in matters of public health. It was founded by the regency in 1834. Its mission in the field of dentistry was mainly to held authorization exams to practice dentistry and also to ensure public health in dental matters. As an example is the certification of products for dental use. A lot of interesting information is included in the historical archives of the Board that enlightens dental status in the newly established Greek Kingdom. We can draw the borderlines of dental education and practice at the rise of 20th century. According to the New Greek State Legislation anyone who wished to practice dentistry in Greece should take qualification exams which were held by the Chamber of Doctors. In that way charlatans would be eliminated. However the qualification of the participants was far from what the board believed as necessary. They took efforts to upgrade of the dental profession suggesting minimum

* Postdoctoral Researcher, School of Dentistry, National and Kapodistrian University of Athens
** Professor Emeritus, Scientific Curator Museum of Dentistry, School of Dentistry, National and Kapodistrian University of Athens

Τέλος το Ιατροσυνέδριο πρωτοστάτησε στην αναβάθμιση των προσόντων των υποψηφίων οδοντιάτρων και συμβάλλει αποφασιστικά στη δημιουργία του Οδοντοιατρικού Σχολείου.

Λέξεις κλειδιά: Ιατροσυνέδριο, Ανώτατο Υγειονομικό Συμβούλιο, Ιστορία της Ελληνικής Οδοντιατρικής, Οδοντοιατρικό Σχολείο, άδεια εξάσκησης του οδοντιατρικού επαγγέλματος στην Ελλάδα, Πανελλήνια Οδοντοιατρική Εταιρεία

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κανείς κλάδος της δημοσίου υπηρεσίας δεν ήταν εὐαίσθητος κατάστασιν, όταν ἡ Α.Μ. ἐφθασεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὡς ὁ τῆς Ἱατρικῆς. Οὔτε νόμοι ὑπῆρχον οὔτε ἐπαγρύπνησις, οὔτε ἐξουσία, διὰ νὰ κανονίσῃ τὰ χρέη τῶν ἰατρῶν. Δὲν ὑπῆρχε ἐπίσης σχολεῖον Ἱατρικῆς, προσδιορισμένον νὰ προσφυλάττῃ τὴν ὀλέθριον ἐπιρροὴν πολλῶν καὶ μεγάλων κινδύνων¹.

Δεν υπάρχουν μελανότερα χρώματα για να περιγραφεί η δημόσια υγεία και η υγειονομική διοικητική οργάνωση, η οποία επικρατούσε στο νεότευκτο Βασίλειο της Ελλάδας. Η δε κατάσταση μπορεί να χαρακτηριστεί ως δραματική, καθώς οι συνθήκες υγείας του πληθυσμού ήταν απελπιστικές: επιδημίες διαδέχονταν η μία την άλλη, τυφοειδείς και παρατυφοειδείς λοιμώξεις ἐπλητταν ακατάπαυστα την επικράτεια με αποκορύφωμα τη μεγάλη μάστιγα της ελονοσίας².

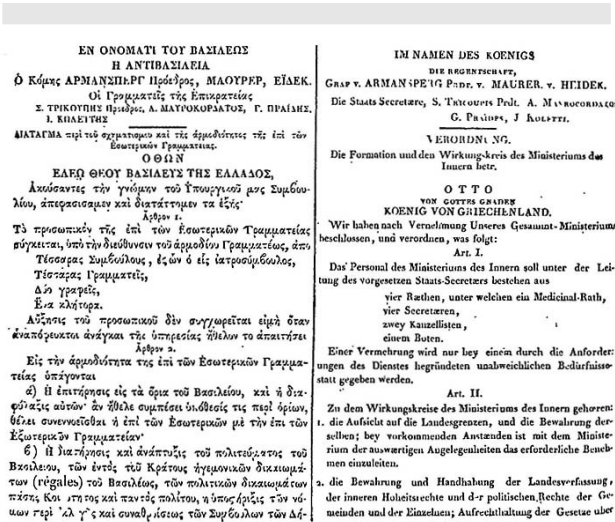
Πρὸ πάντος ἄλλου ἡ Κυβέρνησις εἶχεν ἀνάγκην ἑνὸς ὀργάνου διὰ νὰ προτείνῃ τοὺς Νόμους, νὰ προσδιορίζῃ τὰ Ἱατρικὰ ὑπουργήματα, καὶ νὰ κανονίζῃ τὰ τῆς γενικῆς ἐπαγρυπνήσεως τῆς δημοσίου ὑγείας³. Κάτω ἀπὸ αὐτὲς τὶς συνθήκες ἡ Ἀντιβασιλεία προσπάθησε ἐξ ἀρχῆς νὰ ὀργανώσῃ τὴν δημόσια υγεία με βάση τὰ ευρωπαϊκὰ πρότυπα. Ἡ πρώτη ἐνέργειά τῆς ἦταν ὁ διορισμὸς ἰατροσυμβούλου στο ἰδρυτικὸ διάταγμα τῆς Γραμματείας Ἐσωτερικῶν (το τότε Υπουργεῖο Ἐσωτερικῶν). Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ φύλλο 14 τῆς 13ης Ἀπριλίου 1833 τῆς Ἐφημερίδας τῆς Κυβερνήσεως θεσμοθετήθηκαν τέσσερις θέσεις συμβούλων ἐξ ὧν ὁ εἶς ἰατροσύμβουλος (*unter welchem ein Medicinal - Rath*)⁴. (Εἰκόνα 1)

Στο ἴδιο διάταγμα, μεταξύ των πρώτων αρμοδιοτήτων με τις οποίες επιφορτίζεται ο ἰατροσύμβουλος, εκτός ἀπὸ τὸ νὰ ἐπαγρυπνῇ εἰς τὸν Ἱατρικὸν κλάδον, εἶναι ὁ ἐλεγχὸς τῆς Υγειονομικῆς Αστυνομίας. Σαφέστατα ἀποτελεῖ μὴ πρόνοια τοῦ νομοθέτη γιὰ τὴν τιθάσευση τῆς εκτεταμένης ἀγυρτείας, ἡ ὁποία ταλάνιζε τὸ νεοελληνικὸ κράτος. Ὅταν πλέον συνεστήθη στοιχειωδῶς ἕνας υγειονομικὸς ἐλεγκτικὸς μηχανισμὸς, με τὸ διορισμὸ δέκα ἰατρῶν σε κάθε ἕναν ἀπὸ τοὺς νομοὺς τοῦ Ἑλλαδικοῦ βασιλείου, τότε πλέον ὠρίμασαν οἱ συνθήκες γιὰ τὴ συγκρότηση ἑνὸς συμβουλευτικοῦ ὀργάνου, τὸ ὁποῖο θὰ εἶχε ὡς ἀποστολή τὴν προάσπιση τῆς δημόσιας υγείας. Ἀπὸ τὶς πρώτες ἀρμοδιότητές τοῦ ἦταν νὰ προτείνει, νὰ ἐξετάζει, νὰ ἐρμηνεύει καὶ νὰ γνωμοδοτεῖ νόμους καὶ κανονισμοὺς σχετικὰ με τὴν δημόσια υγεία.

requirements for the participants. The existence of private dental schools in Athens is doubted as in the records there are only mentioned certificates of training by private dentists, as Dervis and Karakatsanis, in their private offices but not in a dental school. Though the state was not very willing to legislate the appropriate law, the persistence of the chamber members was not in vain. Through the preserved records of the archive we follow step by step the development of the dental practice in Greece and the foundation of the first Dental School.

The overall role of the Royal Chamber of Doctors of medicine was critical to the transition of the dental profession in Greece from uneducated practitioners to scientifically educated dentists.

Key Words: Royal Medical Board, Royal Chamber of Doctors of Medicine, History of Supreme Board of Public Health, History of Dentistry, Modern Greek dentistry, Dental School, Greek Dental Society, dental products, dental profession

Εικ. 1: Απόσπασμα Φ.Ε.Κ. 14/13.04.1833 Την περίοδο της Αντιβασιλείας οι νόμοι δημοσιεύονταν τόσο στην Ελληνική όσο και στην Γερμανική γλώσσα.

Το Ιατροσυνέδριο ιδρύθηκε με Βασιλικό Διάταγμα δημοσιευμένο στο υπ. αριθ. 24 φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως την 13 Μαΐου 1834. Επρόκειτο για ένα επταμελές όργανο το οποίο απαρτιζόταν από τον Πρόεδρο και έξι μέλη. Από αυτά, τα τέσσερα ήταν ιατροί και δύο φαρμακοποιοί. Για τους ιατρούς υπήρχε απαίτηση του νομοθέτη να γνωρίζουν θεωρητικά και πρακτικά ιατρική, χειρουργική και μαιευτική. Αντίστοιχα, οι φαρμακοποιοί θα έπρεπε να γνωρίζουν θεωρητικά και πρακτικά την φαρμακευτική. Παράλληλα υπήρχε πρόνοια για τη μελλοντική συμμετοχή δύο κτηνιάτρων σε σχετικά ζητήματα. Αντιθέτως, δεν υπήρχε καμιά πρόβλεψη για την ύπαρξη οδοντιάτρων. Ο πρώτος οδοντίατρος ο οποίος διορίστηκε ως μέλος του Ιατροσυνεδρίου ήταν ο Λ. Κόκκορης. Ο διορισμός του πραγματοποιήθηκε τον Απρίλιο του 1915⁵ και όχι το 1914 όπως πιστεύονταν μέχρι σήμερα⁶.

Το γεγονός αυτό δεν θα πρέπει να ξενίζει για μια σειρά από λόγους. Καταρχάς, η πρώτη Οδοντιατρική Σχολή ιδρύθηκε στη Βαλτιμόρη της Αμερικής μόλις το 1840 και η École Dentaire de Paris το 1880, άρα ήταν αδύνατο στο Ελληνικό Βασίλειο να δραστηριοποιούνται επαγγελματικά αμιγώς οδοντίατροι πτυχιούχοι Οδοντιατρικής σχολής. Η μόνη αναφορά σε οδοντίατρο γίνεται για τον οδοντίατρο του Βασιλιά Όθωνα, επ' ονόματι Levi, αλλά και πάλι είναι αμφίβολη η ύπαρξή του⁷. Από τα διαθέσιμα στοιχεία προκύπτει ότι μέχρι τον Μάρτιο του 1836 το Ιατροσυνέδριο χορήγησε διπλώματα σε 68 ιατρούς, 33 χειρουργούς, 10 φαρμακοπώλες, 11 μαίες και κανένα σε οδοντίατρο⁸. Όλα αυτά τα στοιχεία συνηγορούν στη μη συμμετοχή οδοντιάτρου στο Ιατροσυνέδριο, εφόσον δεν υπήρχαν τα κατάλληλα πρόσωπα για να το στελεχώσουν και η Οδοντιατρική ως αυτόνομο επιστημονικό πεδίο ήταν ανύπαρκτο. Βέβαια, η αναγνώρισή του ως ιδιαίτερου επαγγέλματος υγείας με το Β.Δ. του 1834 αποτελεί ένα ση-

μαντικό σταθμό στην εξέλιξη του οδοντιατρικού επαγγέλματος στην Ελλάδα.

Ο ρόλος τον οποίο κλήθηκε να διαδραματίσει το Ιατροσυνέδριο σύμφωνα με τον ιδρυτικό νόμο (ΦΕΚ 24/13-5-1834) είχε τρεις κυρίως δράσεις: α) να διενεργεί εξετάσεις απόκτησης επαγγελματικής άδειας ιατρών, χειρουργών, οδοντοϊατρών, κτηνιάτρων, φαρμακοποιών και μαιών, β) να γνωμοδοτεί σε ιατροδικαστικές υποθέσεις και γ) να εξετάζει θέματα που άπτονται της δημόσιας υγιεινής και της υγείας. Ήταν ένα συμβουλευτικό σώμα το οποίο υπαγόταν στην Γραμματεία Εσωτερικών.

Μια από τις πρώτες ενέργειες της Αντιβασιλείας κατόπιν συστάσεως του Ιατροσυνεδρίου ήταν η πρόσκληση όλων των ιατρών, χειρουργών, οδοντιάτρων, κτηνιάτρων, φαρμακοποιών και μαιών για την απογραφή τους, ώστε να συνεχίσουν να δραστηριοποιούνται επαγγελματικά εντός της ελληνικής επικράτειας πληρώνοντας κάποιες ελάχιστες προϋποθέσεις. Δηλαδή, με το Βασιλικό Διάταγμα *Περί τῶν ἤδη μετερχομένων εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν ἰατρικὴν, χειρουργικὴν, οδοντικὴν, κτηνιατρικὴν, φαρμακοποιὴν καὶ μαιευτικὴν* (ΦΕΚ Α 22/ 23-6-1834) και το ελληνικό κράτος προσπαθεί, μέσω του θεσμού του Ιατροσυνεδρίου, να θέσει τους όρους αποδοχής και άσκησης των επαγγελματιών της υγείας με τον στοιχειώδη έλεγχο των ιατρικών γνώσεων των υποψηφίων. Δεδομένου ότι ελάχιστοι ήταν οι επιστήμονες ιατροί, μαίες, φαρμακοποιοί και ανύπαρκτοι οι οδοντίατροι, ενώ την ίδια στιγμή οι υγειονομικές ανάγκες ήταν τεράστιες, θεσμοθετήθηκε η απόκτηση άδειας εξασκήσεως του Ιατροσυνεδρίου. Η χορήγησή της πραγματοποιούνταν κατόπιν εξετάσεων, στις οποίες μπορούσε να συμμετάσχει οποιοσδήποτε χωρίς κανέναν περιορισμό ως προς την κατοχή ή μη τίτλου σπουδών. Αν και είχε επικρατήσει, ακόμα και στη νομοθεσία να αναφέρεται ως Ιατροσυνέδριο, ο επίσημος τίτλος του είναι *Βασιλικόν Ιατρικόν Συμβούλιον*. Το δε σύμβολό του είναι ιδιαίτερος περίτεχνο αποτελούμενο από ένα εξακτινοαστέρι, ένα φιαλίδιο παρόμοιο με αυτά στα οποία φυλάσσονταν φάρμακα υγρής μορφής κατά την αρχαιότητα, ο γνωστός όφισ που συνοδεύει τον Ασκληπιό και είναι άμεσα συνδεδεμένος με την Ιατρική, ένα ρόπαλο, ένα κλαδί ελιάς και ένα κλαδί δάφνης. Όπως όμως γίνεται αντιληπτό από το περιεχόμενο του εικονιζόμενου εγγράφου αποκαλείται ως Ιατροσυνέδριο (Εικόνα 2), ενώ συχνά στα πρακτικά αναγράφεται και ως Σωματείο⁹. Αργότερα, το έτος 1922, μετονομάζεται σε Ανώτατο Υγειονομικό Συμβούλιο (Α.Υ.Σ.) υπαγόμενο στο νεοσύστατο Υπουργείο Υγιεινής και Πρόνοιας¹⁰ και αναφέρεται με αυτόν τον όρο, αν και σε ορισμένες περιπτώσεις δηλώνεται και ως Σώμα¹¹.

Ο ρόλος και η συμβολή του Ιατροσυνεδρίου δεν έχουν μελετηθεί ιδιαίτερα. Η πλέον σημαντική έρευνα πραγματοποιήθηκε από τον Κούζη το 1946, ωστόσο έως και σήμερα έχει χαθεί κρίσιμος όγκος των πρακτικών. Φαίνεται ότι ο Κούζης είχε στη διάθεσή του όλους του τόμους των πρακτικών του Ιατροσυνεδρίου από της συστάσεώς του¹². Δυστυχώς, σήμερα το μεγαλύτερο μέρος των πρακτικών των συνεδριάσεων έχει απολεσθεί και μόνο ένα μικρό μέρος αυτών έχει διασωθεί. Συγκεκριμένα,

Εικ. 2: Έγγραφο του Βασιλικού Ιατρικού Συμβουλίου με ημερομηνία 25 Αυγούστου 1848. Στο κείμενο αναφέρεται ως Ιατροσυνέδριο (Γενικά Αρχεία του Κράτους).

στα Γενικά Αρχεία του Κράτους και στη Συλλογή Αρχείων Γιάννη Βλαχογιάννη εντοπίζεται Φάκελος με έγγραφα του Ιατροσυνεδρίου των ετών 1835, 1836, 1837 και 1857. Κατόπιν ενδελεχούς ελέγχου και συστηματικής αρχειακής έρευνας δεν εντοπίστηκε κανένα έγγραφο το οποίο να αφορά το οδοντιατρικό επάγγελμα για τα προαναφερθέντα έτη. Ωστόσο, στο Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α.), τμήμα του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τραπέζης, φυλάσσονται ορισμένα κρίσιμα και άκρως ενδιαφέροντα πρακτικά:

1. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου,
14 Δεκεμβρίου 1900 - 28 Οκτωβρίου 1902
2. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου,
1 Νοεμβρίου 1904 - 16 Μαΐου 1906
3. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου,
16 Αυγούστου 1914 - 17 Οκτωβρίου 1915
4. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου,
21 Οκτωβρίου 1915 - 16 Φεβρουαρίου 1917
5. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου,
20 Φεβρουαρίου 1920 - 4 Σεπτεμβρίου 1921
6. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου - Ανωτάτου Υγειονομικού Συμβουλίου, 21 Μαρτίου 1923 - 3 Μαρτίου 1924
7. Πρακτικά Ανώτατου Υγειονομικού Συμβουλίου - Τμήματος Δημόσιας Υγείας, 1949

Η ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΙΑΤΡΟΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Αν και δεν μπορούμε να σχηματίσουμε μια πλήρη εικόνα, εντούτοις τα εν λόγω πρακτικά και ειδικά οι τέσσερις πρώτοι τόμοι είναι ιδιαίτερος σημαντικοί καθώς διαφωτίζουν άγνωστες πτυχές της ανάπτυξης και εξέλιξης της Οδοντιατρικής, αλλά και της Δημόσιας Υγείας στο Νεοελληνικό Κράτος. Οι ίδιοι τόμοι πρακτικών φανερώνουν ότι το Ιατροσυνέδριο ήταν ο θεσμός ο οποίος προσπάθησε με σθένος να αναβαθμίσει το οδοντιατρικό επάγ-

γγελμα, ακόμα και ενάντια στις μικροπολιτικές σκοπιμότητες που εμφιλοχωρούσαν στις αποφάσεις του Υπουργείου Εσωτερικών, στο οποίο υπαγόταν.

Στα πρακτικά του Ιατροσυνεδρίου ανευρίσκεται πληθώρα αναφορών σχετικά με την υγειονομική κατάσταση της χώρας. Για παράδειγμα, εντοπίζονται έγγραφα με τίτλο *Περί τής εν Κερκύρα χολέρας*, όπου καταγράφεται ανά ημέρα ο αριθμός των κρουσμάτων και ο αριθμός των θανάτων¹³. Άλλες έγγραφα, όπως *Περί τής πορείας τής πανώλους εν Αιγύπτου*¹⁴ ή και *Περί τής Ατταλεία πανώλους*¹⁵ φανερώνουν ότι το Ιατροσυνέδριο αποτελεί έναν νευραλγικό υγειονομικό θεσμό για τη δημόσια υγεία, ο οποίος βρίσκεται σε στενή επαφή με την αλλοδαπή δεχόμενος πληροφορίες τόσο για την εμφάνιση μολυσματικών νόσων όσο και επιστημονικών δεδομένων από υγειονομικούς φορείς εξωτερικού. Είναι χαρακτηριστική η λήψη, μέσω της Γερμανικής Πρεσβείας στην Αθήνα, ποτημάτων τα οποία περιείχαν υγειονομικές οδηγίες του Γερμανικού Στρατού¹⁶, αλλά και των πρακτικών του Διεθνούς Υγειονομικού Συμβουλίου Κωνσταντινουπόλεως διαμέσου του έλληνα αντιπροσώπου¹⁷. Σε ό,τι αφορά την οδοντιατρική, το Ιατροσυνέδριο ενημερώνεται συστηματικά για τις εκδόσεις με οδοντιατρικό επιστημονικό περιεχόμενο. Λόγου χάρι ο οδοντίατρος Θ. Μποσινάκης γνωστοποιεί στο Ιατροσυνέδριο, αποστέλλοντας ανάτυπο, για την έκδοση του έργου του *Όδοντοϊατρικός Άτλας*. Το εν λόγω βιβλίο έχει ψηφιοποιηθεί και είναι προσβάσιμο διαδικτυακά στον ιστότοπο του Μουσείου του Τμήματος Οδοντιατρικής Ε.Κ.Π.Α. Επίσης, ο Μποσινάκης ενημερώνει και για την κυκλοφορία της πρώτης, ίσως, οδοντιατρικής εφημερίδας η οποία έφερε τον τίτλο *Όδοντοϊατρικός Μηνύτωρ* το 1906¹⁸, δέκα χρόνια πριν από την έναρξη λειτουργίας του Οδοντοϊατρικού Σχολείου.

Ταυτόχρονα, το Ιατροσυνέδριο εξέδιδε οδηγίες για την αντιμετώπιση μολυσματικών νόσων. Παράδειγμα αποτελεί η έκδοση οδηγιών για την προφύλαξη από τον εξανθηματικό τύφο¹⁹. Βέβαια οι αναφορές ποικίλουν σε θεματολογία καθώς βρίσκουμε και έγγραφα όπως *Περί τών κρυφίων οίκων άνοχής*²⁰ ή *Περί άπαγορεύσεως έκτελέσεως πειραμάτων ύπνωτισμού και μαγνητισμού*. Η σχετική έγγραφη αναφέρει: «Τό Ιατροσυνέδριον μανθάνει έξωδίκως ότι επί τής σκηνής του δημοτικού θεάτρου πρόκειται να εκτελεσθώσι τήν προσεχή Παρασκευήν πειράματα ύπνωτισμού και μαγνητισμού παρά τινος άγύρτου. Τό Ιατροσυνέδριο θεωρεί καθήκον του να παρακαλέση και πάλιν τό Υπουργείον τών Έσωτερικών ν' άπαγορεύση πάση δυνάμει τήν έκτέλεσιν τοιούτων πειραμάτων δημοσία και άν άκόμη ταύτα πρόκειται να έκτελεσθώσι παρ' επιστήμονος ιατρού. Τά τοιούτου είδους πειράματα δρῶσιν έπιβλαβώς εις τήν υγείαν²¹.»

Η αγυρτεία δεν αποτελεί ένα φαινόμενο το οποίο ενδημεί αποκλειστικά στον χώρο της Ιατρικής στην Ελλάδα. Απεναντίας, ο οδοντιατρικός τσαρλατανισμός ταλάνισε τον διεθνή και ελληνικό οδοντιατρικό κόσμο τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αι. κλονίζοντας συθέμελα την εμπιστοσύνη του κοινού στους πραγματικούς επαγγελματίες της οδοντιατρικής.

ΤΟ ΙΑΤΡΟΣΥΝΕΔΡΙΟ ΚΑΙ Η ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΟΔΟΝΤΟΙΑΤΡΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Η *έν Αθήναις Πανελληνίους Οδοντοιατρική Έταιρεία* εντοπίζεται στον πρώτο τόμο των πρακτικών του Ιατροσυνεδρίου διαμαρτυρούμενη για τους παρανόμως - πλανόδιους ασκούντες την οδοντιατρική, οι οποίοι πωλούν και φάρμακα. Η σχετική εγγραφή βρίσκεται στον τόμο πρακτικών του 1901 και έχει ως θέμα *Η έν Αθήναις Πανελληνίους Οδοντοιατρική Έταιρεία καταγγέλλει ως παρανόμως ασκούντας την οδοντοιατρικήν και πωλούντας συγχρόνως φάρμακα πολλούς πλανωδίους οδοντοιατρούς και αναφέρει τα ακόλουθα: «Τό Ιατροσυνέδριον έλαβε γνώσιν τής από 19 Φεβρουαρίου 1901 αναφοράς τής Πανελληνίου Οδοντοιατρικής Έταιρείας, δι' ής αύτη καταγγέλλει ότι πολλοί πλανώδιοι οδοντοιατροί εξασκοῦσι τό επάγγελμα του Οδοντοιατροῦ καί πωλοῦσι συγχρόνως καί φάρμακα.*

Τό Ιατροσυνέδριον παρατηρεῖ επί του προκειμένου ζητήματος, ότι εις τό επί των Έσωτερικών Υπουργείων ενάποκειται νά ενεργήσῃ επί τής προκειμένης υποθέσεως, <βλ. άρθρον 8ον του από 29 Μαρτίου 1835 Β. Διατάγματος περί πωλήσεως ιατρικῶν>.

Κατ' ακολουθίαν τό σωματεῖον εἶνε γνώμης νά διαβιβασθῇ ἡ προμνημονευθεῖσα αναφορά εις τό επί των Έσωτερικῶν Υπουργείων»²².

Είναι πραγματικά περιεργος ο τρόπος με τον οποίο αντιμετώπιζει το Ιατροσυνέδριο το αίτημα της Πανελληνίας Οδοντιατρικής Εταιρείας. Αν και καθ' ύλην αρμόδιο όργανο, αρνείται να τοποθετηθεί επί της ουσίας. Αποφεύγει να καταδικάσει το φαινόμενο και μάλλον αποσιωπά την καταγγελία στο σκέλος το οποίο αναφέρεται στην παράνομη άσκηση της οδοντιατρικής. Παραπέμπει το θέμα στο Υπουργείο Έσωτερικῶν αναφέροντας λανθασμένα τον τίτλο, την ημερομηνία και το άρθρο στο σχετικό Βασιλικό Διατάγμα. Ο ορθός τίτλος του Β.Δ. είναι *Περί άδειας του επαγγέλλεσθαι τήν ιατρικήν, χειρουργίαν, φαρμακοποιάν, κτηνιατρικήν, οδοντικήν καί μαιευτικήν* (ΦΕΚ. 8/ 9-3-1835) και όχι *περί πωλήσεως ιατρικῶν*. Η ημερομηνία είναι η 9η Μαρτίου 1835 και όχι η 29η Μαρτίου και το σχετικό άρθρο είναι το 7^ο που αναφέρεται στους οδοντιστές και όχι το 8^ο το οποίο ασχολείται με τους κτηνιάτρους. Βέβαια, δεν αποκλείεται να αποτελεί λάθος εκ παραδρομής μιας και οι οδοντιστές με βάση το εν λόγω Βασιλικό Διάταγμα είχαν το δικαίωμα να πωλούν φάρμακα αφού δηλώνεται ξεκάθαρα: *καί νά πωλῇ τά άρμόδια εις διάφορα τῶν οδόντων πάθη ιατρικά.*

Ωστόσο, υπάρχουν κι άλλες ενδείξεις οι οποίες φανερώουν ότι οι σχέσεις της Πανελληνίας Οδοντοιατρικής Εταιρείας και του Ιατροσυνεδρίου δεν ήταν και οι πλέον αγαστές. Το 1915 η Π.Ο.Ε. υπέβαλε αίτημα για τη χορήγηση αντιγράφων όλων όσων έχουν λάβει άδεια οδοντίατρου από το Ιατροσυνέδριο. Πρόκειται για ένα αυτονόητο δικαίωμα κάθε επαγγελματικής συντεχνίας, πολύ περισσότερο επιστημονικής, η οποία δικαίως επιθυμεί να γνωρίζει ποιοι ασκούν νομίμως το επάγγελμα του οδοντίατρου και ενδεχομένως να επικοινωνήσι μαζί τους. Από την πλευρά του το Ιατροσυνέδριο αρνήθηκε να ανταποκριθεί στο αυτονόητο αίτημα της Π.Ο.Ε. με τη δικαιολο-

για ότι πρόκειται για μια διαδικασία η οποία απαιτεί πολύ χρόνο και ειδικό υπάλληλο. Έτσι εντοπίζεται εγγραφή με θέμα *Περί χορηγήσεως έν αντιγράφω καταλόγου τῶν όνομάτων πάντων τῶν λαβόντων άδειαν οδοντοιατροῦ εις τήν οδοντοιατρικήν έταιρείαν*, καταγράφονται δε τα ακόλουθα: *Τό Ιατροσυνέδριον έλαβε γνώσιν του ύπ' αριθ. 16259 καί από 20 Απριλίου ε. έτους εγγράφου του Διευθ. τής Δημοσίας Υγείας καί Δημοσ. Αντιλήψεως δι' ου διαβιβάζεται ή από 1 Απριλίου ε. έτους αναφορά τής έν Αθήναις Πανελληνίου Οδοντοιατρικής Έταιρείας αίτουμένης τήν χορήγησιν έν αντιγράφω καταλόγου τῶν διπλωμάτων πάντων τῶν λαβόντων μέχρι σήμερα τήν άδειαν τής εξασκήσεως του οδοντοιατρικού επαγγέλματος ως καί δυναμει τίνος διπλώματος έλαβον ουτοι τήν άδειαν ταύτην. Τό Ιατροσυνέδριον έχον ύπ' όψιν, ότι διά τήν έρευναν τῶν πρακτικῶν από τής συστάσεως του Ιατροσυνεδρίου καί τήν έξ αυτῶν αντιγραφῆν άποσπασμάτων έν οἷς αναγράφονται τά πτυχία ἢ πιστοποιητικά δυναμει τῶν όποιων έγινοντο δεκτοί εις εξετάσεις οἱ λαβόντες τήν άδειαν εξασκήσεως του οδοντοιατρικού επαγγέλματος απαιτεῖ πολὺν χρόνον καί άπασχόλησιν ειδικου υπαλλήλου εἶναι γνώμης νά άπορριφθῇ ἡ αίτησις τής Πανελληνίου Οδοντοιατρικής Έταιρείας²³.*

Η άπασχόληση ειδικού υπαλλήλου αποτελεί πιθανώς μια πρόταση, καθώς θα μπορούσε εύκολα να καλυφθεί με έξοδα της Π.Ο.Ε. Εξάλλου δεν είναι η πρώτη φορά όπου καταβάλλονται χρήματα ως δαπάνη για την άπασχόληση μελών του Ιατροσυνεδρίου. Είναι χαρακτηριστικές οι περιπτώσεις κατά τις οποίες μέλη του Ιατροσυνεδρίου έναντι αμοιβής προβαίνουν σε έλεγχο οδοντιατρικών σκευασμάτων. Παρόμοια θα μπορούσε να συμφωνηθεί μεταξύ του Ιατροσυνεδρίου και της Π.Ο.Ε. ώστε το κόστος της άπασχόλησης του ειδικού υπαλλήλου να βαρύνει τη δεύτερη.

ΤΟ ΙΑΤΡΟΣΥΝΕΔΡΙΟ ΩΣ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟΣ ΘΕΣΜΟΣ ΕΠΙ ΟΔΟΝΤΙΑΤΡΙΚΩΝ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ

Έγινε ήδη αναφορά για την ενασχόληση του Ιατροσυνεδρίου σε ποικίλα οδοντιατρικά θέματα ως θεσμικός ελεγκτικός μηχανισμός. Πράγματι, κατά καιρούς προέκυπταν ορισμένα ιδιαίτερος ενδιαφέροντα οδοντιατρικά ζητήματα, τα οποία το Ιατροσυνέδριο ως το ανώτατο υγειονομικό όργανο όφειλε να εξετάσει και κυρίως να αποφανθεί ως προς το σκέλος της προάσπισης της δημόσιας υγείας.

Επίσης, δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις όπου το Ιατροσυνέδριο καλούνταν να συνδράμει το έργο της Δικαιοσύνης. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση όπου το Ειρηνοδικείο Τυρνάβου ζήτησε να εξετάσει και να αποφανθεί το Ιατροσυνέδριο σε δείγμα εμφρακτικού μεταλλικού υλικού, το οποίο χρησιμοποιούσε οδοντίατρος της περιοχής *πρός κάλυψην βεβλαμμένων οδόντων^{24, 25}*. Από την ανάλυση του δείγματος διαπιστώνεται ότι το χρησιμοποιούμενο εμφρακτικό υλικό ήταν κράμμα χρυσού, αργύρου και χαλκού και το Ιατροσυνέδριο αποφάνθηκε *ότι από υγιεινής απόψεως δεν άντίκειται όπως χρησιμοποιήται διά σφράγισιν οδόντων²⁶*.

Συνεχίζοντας στο ίδιο πνεύμα εντοπίζονται αναφορές

όπου ζητείται από το Ιατροσυνέδριο η έγκριση πώλησης οδοντοτριμμάτων²⁷ και οδοντοκόκων²⁸ (Εικόνα 3). Αν και δεν αναφέρεται με σαφήνεια η χρήση τους θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι πιθανότατα πρόκειται για σκόινες χρησιμοποιούμενες για τον καθαρισμό των δοντιών. Η έγκριση δεν ήταν πάντα δεδομένη²⁹, αλλά στην περίπτωση κατά την οποία γινόταν δεκτή η πώληση κάποιου τότε το προϊόν εντασσόταν στην κατηγορία των φαρμάκων και η τιμή του ήταν διατιμημένη. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση οδοντόσκονης η οποία αν και έλαβε έγκριση προς πώληση τον Ιούνιο του 1923, τον Νοέμβριο του ίδιου έτους ο οδοντίατρος παρασκευαστής της πέτυχε την αύξηση της τιμής της από 5 σε 8 δραχμές λόγω της αύξησης της τιμής των φαρμάκων³⁰.

Εικ. 3: Εγγραφή η οποία αφορά τον έλεγχο οδοντοτρίμματος. Συνεδρίαση της 23ης Δεκεμβρίου 1915. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 21 Οκτωβρίου 1915 έως 16 Φεβρουαρίου 1917, σελ. 72.

Η εν λόγω οδοντόκοινη έλαβε άδεια χρήσης για τον καθαρισμό των δοντιών. Πωλούνταν σε κυτία των 40 γραμμαρίων, στην τιμή των 5 και εν συνεχεία στην τιμή των 8 δραχμών. Το οριζόμενο ποσό για τη διενέργεια ελέγχου εκ μέρους του Ανώτατου Υγειονομικού Συμβουλίου αρχικά ήταν 2.000 δραχμές, αλλά εξαιτίας αδυναμίας καταβολής του από τον οδοντίατρο ο οποίος την εφηύρε, μειώθηκε στις 1.000 δραχμές³¹.

Δεδομένου ό,τι πρόκειται για οδοντόκοινη είχε τη μορφή σκόνης και περιείχε τα ακόλουθα συστατικά: Φωσφορικό ασβέστιο 30.0 γραμμάρια, σκόνη Ίριδας 30.0 γραμ., Λακτόζη 30.0 γραμ., Ανθρακούχο μαγνήσιο 3.0 γραμ., Θυμόλη 0.20 γραμ. και 4 σταγόνες ελαίου Μίνθης πιπερώδους³². Άξια μνείας αποτελεί και η πρώτη γνωστή αναφορά σε οδοντόπαστα βιομηχανικά παραγόμενη στην Ελλάδα. Πρόκειται για την Dentophille ή Οδοντοφίλη η οποία παρασκευαζόταν από την Χημική Βιομηχανία Δάφνη. Η οδοντόπαστα ήταν χρήσιμος πρὸς καθαρισμὸν τῶν ὀδόντων ὡς ἀντισηψίαν τοῦ στόματος. Τα δε συστατικά της ήταν: Craie préparée 1250 gr, Eau Distillée 400 gr, Eau oxygénée

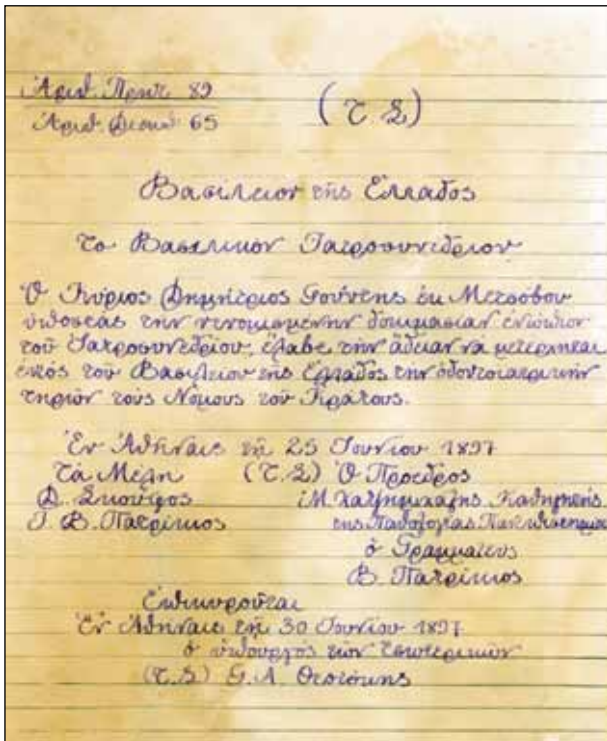
(12 volumes) 200 gr, Glycerine 200 gr, Perborate de Soude 25 gr, Essence de menthe 30 gr, Essence d' anis 10 gr, Essence de néroli 15 gr, Essence de géranium africain 10 gr³³. Από την παρουσίαση τόσο της οδοντοκόκνης όσο και της οδοντόπαστας οφείλουμε να παρατηρήσουμε το εντυπωσιακό στοιχείο ότι μόλις ενάμιση χρόνο μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922, μια περίοδο εξαιρετικά δύσκολη οικονομικά και κοινωνικά, εντοπίζονται αρκετές αναφορές για φαρμακευτικά σκευάσματα στοματικής υγιεινής. Προφανώς, η παραγωγή τους σχετίζεται με τις αυξημένες ανάγκες στοματικής υγιεινής του ελληνικού πληθυσμού, διότι και στην αγορά των φαρμάκων ή των παρασκευασμάτων με οδοντιατρική χρήση η ζήτηση είναι αυτή η οποία καθορίζει και την προσφορά. Περιέργως μέσα από τα αποκαΐδια της ανείπωτης εθνικής συμφοράς, παρατηρείται αναβάθμιση της οδοντιατρικής κουλτούρας και εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Σημειώνεται ότι η τετραετία 1920 έως 1924 είναι από τις πλέον κρίσιμες της ελληνικής οδοντιατρικής εκπαίδευσης, όπου το Οδοντοϊατρικό Σχολείο αναβαθμίζεται κατά τρόπο που επηρεάζει όλη τη μετέπειτα πορεία του. Η αναβάθμιση είναι απόρροια των απαιτήσεων και των αιτημάτων της κοινωνίας και προφανώς ταυτίζεται με την άνοδο του Βενιζέλου και της αστικής τάξης, αλλά και την ανάπτυξη μιας κουλτούρας περισσότερο ευρωπαϊκής, η οποία περιλάμβανε αρκετά δυτικότερα στοιχεία αισθητικής και υγιεινής.

ΤΟ ΙΑΤΡΟΣΥΝΕΔΡΙΟ ΚΑΙ Η ΧΟΡΗΓΗΣΗ ΑΔΕΙΑΣ ΕΞΑΣΚΗΣΗΣ ΤΟΥ ΟΔΟΝΤΟΪΑΤΡΙΚΟΥ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΟΣ

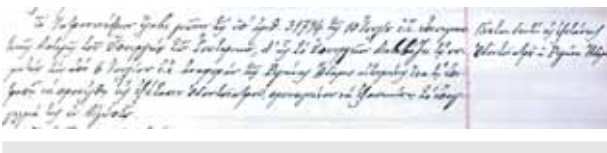
Παρά τη σημαντική προσφορά στην προστασία της Δημόσιας Υγείας σε σχέση με την κυκλοφορία στην Ελλάδα οδοντιατρικών σκευασμάτων, το Ιατροσυνέδριο ήταν κυρίως επιφορτισμένο με τη διενέργεια εξετάσεων για τη χορήγηση άδειας εξάσκησης του οδοντοϊατρικού επαγγέλματος στην Ελλάδα, αλλά και σε ορισμένες περιπτώσεις και στο εξωτερικό.

Η άδεια εξάσκησης οδοντιατρικής του Ελληνικού Ιατροσυνεδρίου, τουλάχιστον μέχρι και τη δεκαετία του 1910 πρέπει να αποτελούσε ισχυρό εφόδιο για την εξάσκηση του οδοντιατρικού επαγγέλματος όχι μόνο στην ελληνική επικράτεια, αλλά και σε άλλες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Είναι χαρακτηριστικές οι περιπτώσεις του Δημητρίου Φούντη και της Ρεγγίνας Άδαμς (προφανώς πρόκειται για εξελληνισμένη εκδοχή του αγγλοσαξονικού ονόματος Regina Adams).

Ο Δημήτριος Φούντης από το Μέτσοβο φοίτησε στην Οδοντιατρική Σχολή του Δ. Καρακατσάνη και κατόπιν εξετάσεων έλαβε το 1897 από το Ιατροσυνέδριο, την άδεια εξάσκησης της Οδοντιατρικής στην επικράτεια του Ελληνικού Κράτους. (Εικόνα 4) Ωστόσο άσκησε την Οδοντιατρική στα τουρκοκρατούμενα Γρεβενά από το 1898, αλλά και μετά από την απελευθέρωση κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους. Ενδιαφέρουσα είναι και η εγγραφή των πρακτικών για τη Ρεγγίνα Άδαμς όπου αναφέρεται ότι επιθυμεί να προσέλθῃ εἰς ἐξέτασιν Ὀδοντοϊατροῦ, προκειμένου νὰ ἐξασκήσῃ τὸ ἐπάγγελμά της ἐν Αἰγύπτῳ³⁴. (Εικόνα 5)

Εικ. 4: Άδεια Εξάσκησης Οδοντιατρικής του Δημητρίου Αν. Φούντη εκδοθείσα το 1897.

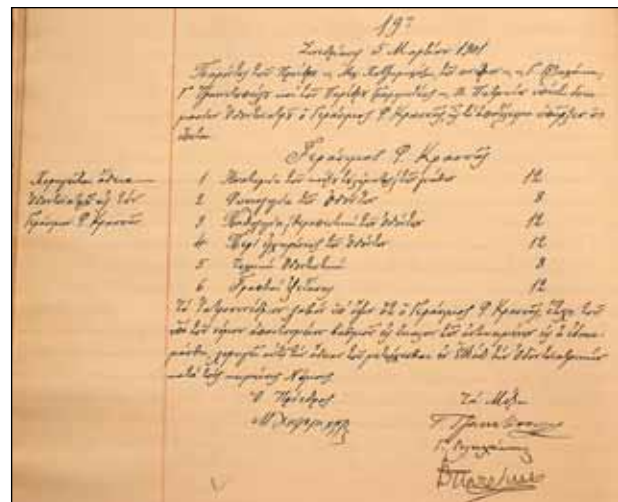

Εικ. 5: Απόσπασμα των πρακτικών όπου φαίνεται η εγγραφή η οποία αφορά την αίτηση της Ρεγγίνα Άδams για απόκτηση άδειας οδοντιάτρου με σκοπό να εξασκήσει το επάγγελμα στην Αίγυπτο. (Συνεδρίαση της 6ης Αυγούστου 1901. Πρακτικά Ιατροσυνηδριου: Από 14 Δεκεμβριου 1900 εως 28 Οκτωβριου 1902, σελ. 173.)

Από το σύνολο των διαθέσιμων στοιχείων παρατηρείται ότι για την απόκτηση της άδειας οδοντιάτρου προσέρχονταν στο Ιατροσυνηδριο από διάφορες περιοχές, όχι μόνο της απελευθερωμένης Ελλάδας, αλλά και πόλεις εκτός των τότε ελληνικών συνόρων όπως Ιωάννινα³⁵, Κέρκυρα³⁶, Ανδριανούπολη³⁷, Σάμο³⁸ μέχρι και από τη Φιλιππούπολη³⁹. Κάθε υποψήφιος οδοντίατρος για να έχει δικαίωμα συμμετοχής στις εξετάσεις του Ιατροσυνηδριου, σύμφωνα με το Β.Δ. του 1837 (ΦΕΚ Α 8 - 09.03.1835), όφειλε να είναι πτυχιούχος εγνωσμένης σχολής ή να έχει διδαχθεί την οδοντιατρική από αναγνωρισμένο και έμπειρο οδοντίατρο⁴⁰. Σε αυτό το νομοθέτημα δεν αναφέρεται συγκεκριμένος τύπος σχολής στην οποία θα έπρεπε να έχει σπουδάσει ο υποψήφιος (ιατρική ή οδοντιατρική), αλλά ούτε καθορίζεται ο χρόνος μαθητείας του υποψηφίου δίπλα στον οδοντίατρο.

Η εξέταση πραγματοποιούνταν είτε στα ελληνικά, είτε σε οποιαδήποτε άλλη γλώσσα την οποία γνώριζαν οι εξεταστές. Η εξέταση ήταν γραπτή και προφορική. Στη γραπτή δοκιμασία ο υποψήφιος όφειλε να αναπτύξει ένα ή δύο από τα συνολικά πέντε εξεταζόμενα γνωστικά αντικείμενα, ενώ η προφορική εξέταση διαρκούσε μία ώρα και περιελάμβανε όλα τα προς εξέταση αντικείμενα, τα οποία ήταν (Εικόνα 6):

- α) Ανατομία του κοίλου του στόματος και των γνάθων
- β) Φυσιολογία των οδόντων
- γ) Παθολογία και θεραπευτική των οδόντων
- δ) Περι έγχειρήσεως των οδόντων
- ε) Τεχνική οδοντιστική

Εικ. 6: Αποτελέσματα εξετάσεων επιτυχόντα υποψηφίου. Συνεδρίαση της 5ης Μαρτίου 1901. Πρακτικά Ιατροσυνηδριου: Από 14 Δεκεμβριου 1900 εως 28 Οκτωβριου 1902, σελ. 66.

Σύμφωνα με έκθεση του οδοντιάτρου Dr. J. Neumann το 1894, ο οποίος δραστηριοποιούνταν στην Αθήνα και περιλαμβάνεται στο βιβλίο World's History and Review of Dentistry του H. Lennhalm, για την απόκτηση της άδειας ασκήσεως οδοντιάτρου στην Ελλάδα ίσχυαν τα εξής: «ο υποψήφιος δεν όφειλε να παρουσιάσει κάποιο έγγραφο για την πιστοποίηση των οδοντιατρικών του γνώσεων, αλλά μόνο ότι είναι Έλληνας ή κατοικεί στην Ελλάδα και να καταβάλει εξετάστρα. Η εξέταση πραγματοποιούνταν από μια επιτροπή του Ιατροσυνηδριου αποτελούμενη από τέσσερις ιατρούς και δεν συμπεριλαμβανόταν οδοντίατρος. Η αξιολόγηση περιελάμβανε λίγες ερωτήσεις σχετικά με την ανατομία της άνω και κάτω γνάθου, τα οστά, τους μύες και τα αιμοφόρα αγγεία. Επίσης ο εξεταζόμενος καλείτο να απαντήσει τί θα έπρεπε να πράξει όταν ένας ασθενής υποφέρει από πονόδοντο ή πότε θα έπρεπε να εξάγει ένα δόντι ή να νεκρώσει το νεύρο και να σώσει το δόντι, αλλά και τί υλικά θα χρησιμοποιούσε για την έμφραξη των δοντιών και πώς θα το πράξει. Η εξέταση ήταν προφορική, διαρκούσε κατά κανόνα 10 με 15 λεπτά μετά την οποία ο υποψήφιος εφόσον είχε επι-

τύχει ελάμβανε την άδεια να ασκεί οδοντιατρική. Δεν υπήρχε ούτε πρακτική ούτε γραπτή εξέταση»⁴¹.

Αξίζει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με τον Dr. J. Neumann το 1894 στην Αθήνα δεν υπήρχε Οδοντιατρική Σχολή, αλλά ούτε κάποιος ο οποίος να διδάσκει Οδοντιατρική. Επίσης, δεν υπήρχε Οδοντιατρικός Σύλλογος ή Οδοντιατρικό Περιοδικό. Οι δε εγγεγραμμένοι οδοντίατροι στην Ελλάδα ανέρχονταν στους 45 εκ των οποίων στην Αθήνα ήταν 20. Από την περιγραφή του Neumann προκύπτει αβίαστα ότι το επίπεδο των υποψηφίων ήταν ιδιαίτερα χαμηλό, φαινόμενο το οποίο παρατηρείται και την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αι., όπως θα δούμε και στη συνέχεια. Ανάσχεση στην προσέλευση υποψηφίων χαμηλού μορφωτικού επιπέδου αποτέλεσαν οι πιέσεις του Ιατροσυνεδρίου προς την Κυβέρνηση για την έκδοση διατάγματος αποκλειστικά για τους οδοντιάτρους (και όχι τους φαρμακοποιούς ή τις μαίες) με το οποίο προκειμένου να γίνουν δεκτοί οι υποψήφιοι όφειλαν να είναι απόφοιτοι Γυμνασίου⁴². Συγκεκριμένα από το 1896 και μετά οι υποψήφιοι για να αποκτήσουν άδεια εξάσκησης επαγγέλματος υποχρεούνταν να είναι κάτοχοι πτυχίου Οδοντιατρικού Σχολείου, παραρτήματος Ιατρικής σχολής ή πτυχιούχοι αυτοτελούς Οδοντιατρικής Σχολής αναγνωρισμένης από το Ελληνικό Κράτος. Σε αντίθετη περίπτωση κατά την οποία δεν ήταν πτυχιούχοι οδοντιατρικής όφειλαν να είναι απόφοιτοι Γυμνασίου και να έχουν θητεύσει δίπλα σε αναγνωρισμένο οδοντίατρο για τουλάχιστον δύο χρόνια. Η πιστοποίηση της μαθητείας πραγματοποιούνταν με ένορκη βεβαίωση του αναγνωρισμένου οδοντιάτρου ότι ο εν λόγω υποψήφιος έμαθε την οδοντιατρική υπό την επίβλεψη του για δύο χρόνια. Πρόκειται για μια αξίωση, η οποία καταστρατηγήθηκε τόσο από το Υπουργείο Εσωτερικών όσο και από τους υποψηφίους.

Απόρροια του ανωτέρω νόμου ήταν, κατά την πρώτη περίοδο των διαθέσιμων πρακτικών (14 Δεκεμβρίου 1900 - 28 Οκτωβρίου 1902) να εμφανίζονται ελάχιστες εγγραφές για εξέταση οδοντιάτρων. Οι περισσότερες αιτήσεις αφορούν την απόκτηση άδειας άσκησης μαίας ή φαρμακοποιού. Ελάχιστοι λαμβάνουν μέρος στις εξετάσεις του Ιατροσυνεδρίου για την απόκτηση άδειας άσκησης του οδοντιατρικού επαγγέλματος. Το πλέον αξιοπερίεργο γεγονός είναι ότι εντοπίζεται μόλις μια εγγραφή σπουδαστή του Δ. Καρακατσάνη και καμία εγγραφή μαθητή του Μ. Δέρβη θέτοντας υπό αμφισβήτηση το ρόλο των γνωστών ιδιωτικών οδοντιατρικών σχολών, τουλάχιστον μέχρι και την υπό εξέταση περίοδο. Λαμβάνοντας υπόψη και τις εγγραφές των επιτυχόντων των επόμενων περιόδων τίθεται υπό αμφισβήτηση η αναφορά περί 1.500 αποφοίτων της Σχολής Καρακατσάνη^{43, 44}.

Οι εγγραφές είναι πολύ τυπικές και χαρακτηριστικές. Για παράδειγμα αναφέρεται ότι ο Σπ. Καμπούρης, καταγόμενος από τα Ιωάννινα και απόφοιτος του Γυμνασίου της περιφημής Ζωσιμαίας Σχολής, προσκόμισε επικυρωμένο αντίγραφο του απολυτηρίου και ένορκη βεβαίωση του ιατρού και αναγνωρισμένου οδοντιάτρου Ι. Παπαδόπουλου ότι ασκήθηκε στο οδοντιατρείο του από τις αρχές Σεπτεμβρίου 1897 έως τα τέλη Αυγούστου 1899 και έμαθε τέλεια την οδοντιατρική⁴⁵.

Ωστόσο, ήδη από τις πρώτες γνωστές εγγραφές γίνονται προσπάθειες να παρακαμφθεί η νομοθεσία του 1896 με την οποία απαιτείται ο υποψήφιος να είναι υποχρεωτικά κάτοχος απολυτηρίου Γυμνασίου. Επί παραδείγματι, εντοπίζεται υποψήφιος οδοντίατρος άνευ απολυτηρίου να νοσή κατά τα έτη 1899 και 1900 *εκ χρονίων ρευματισμών μετά ύδράθρου αναφαινομένου έκαστο σε καθ' άμφοτέρας αρθρώσεις του γόνατος*. Η νόσος πιστοποιείται με την ένορκη βεβαίωση δύο ιατρών προκειμένου να συμμετάσχει με τις διατάξεις του 1837 οπότε και δεν ήταν απαραίτητη η κατοχή απολυτηρίου Γυμνασίου. Το Ιατροσυνέδριο αν και αρχικά αρνείται να δεχθεί τον συγκεκριμένο υποψήφιο, εν τέλει αναγκάζεται να συμμορφωθεί με την εντολή του Υπουργείου Εσωτερικών και κάνει αποδεκτή την αίτηση του εν λόγω υποψηφίου⁴⁶, ο οποίος εντός μηνός αποκτά την πολυπόθητη άδεια οδοντιάτρου⁴⁷. Η περίπτωση δεν είναι η μοναδική, αλλά μάλλον η συνηθισμένη.

Στην επόμενη περίοδο (1 Νοεμβρίου 1904 - 16 Μαΐου 1906) αποτυπώνονται αρκετά ενδιαφέροντα στοιχεία κυρίως για τις δύο ιδιωτικές οδοντιατρικές σχολές. Καταρχάς, σε αντίθεση με την προηγούμενη διετία παρατηρείται κατακόρυφη αύξηση των υποψηφίων οδοντιάτρων με συστηματική εμφάνιση των Καρακατσάνη και Δέρβη.

Την υπό εξέταση περίοδο εντοπίζονται περί τις 57 εγγραφές υποψηφίων οδοντιάτρων, εκ των οποίων μόλις οι 11 διέθεταν απολυτήριο Γυμνασίου. Απεναντίας καταγράφονται 33 υποψήφιοι οι οποίοι δεν διαθέτουν απολυτήριο Γυμνασίου και προσκομίζουν βεβαιώσεις ιατρών ότι έπασχαν από σοβαρές νόσους κυρίως κατά τη διετία 1894 - 1896. Απώτερος στόχος ήταν να γίνουν αποδεκτοί για τις εξετάσεις οδοντιάτρου σύμφωνα με τις διατάξεις του 1837 και όχι του 1896 οπότε και έπρεπε να είναι κάτοχοι απολυτηρίου Γυμνασίου. Οι ασθένειες τις οποίες επικαλούνται προκειμένου να δικαιολογήσουν τη μη προσέλευσή τους προ του 1896 στις εξετάσεις του Ιατροσυνεδρίου, είναι οι πλέον ευφάνταστες: *κοιλιακός τύφος μεθ' υποτροπής*^{48, 49, 50}, *διαλείποντες πυρετοί*⁵¹, *βρογχοπνευμονία*⁵², *οξείς ρευματισμοί των άρθρων με πυρετούς*^{53, 54, 55}, *υστερία*^{56, 57} και *ενδομητρίτιδα*⁵⁸ είναι οι πλέον συνηθισμένες σοβαρές ασθένειες, οι οποίες πιστοποιούνται από ιατρικές γνωματεύσεις δύο ιατρών για κάθε υποψήφιο. Από το σύνολο των εγγραφών για την περίοδο από 1^η Νοεμβρίου 1904 έως και τη 16^η Μαΐου 1906 εντοπίζονται 19 μαθητές του Δ. Καρακατσάνη, 12 σπουδαστές του Μ. Δέρβη και 7 μαθητές του Δ. Μαυρομιχάλη. Μέχρι σήμερα ήταν γνωστή η δράση του δύο περίπτων και αγνοούνταν η εκπαιδευτική οδοντιατρική δράση του Μαυρομιχάλη. Η ύπαρξη 7 σπουδαστών σε διάστημα 19 μηνών δεν μπορεί να θεωρηθεί τυχαία. Ίσως η μαθητεία υπό τον Δ. Μαυρομιχάλη να μην ήταν ιδιαίτερα συστηματική σε σχέση με τις ήδη γνωστές ιδιωτικές σχολές, αλλά σε κάθε περίπτωση είναι υπαρκτή και πρέπει η ιστορική έρευνα να αποσαφηνίσει την εκπαιδευτική του δράση.

Είναι πλέον εμφανές ότι σε αντίθεση με την περίοδο 1900 - 1902 αυξάνεται εκπληκτικά ο αριθμός των υποψηφίων για την απόκτηση άδειας άσκησης οδοντιάτρου από το Ιατροσυνέδριο. Πλέον, η απόκτηση άδειας κατόπιν εξε-

τάσεων ευτελίζεται, εφόσον η πλειοψηφία των υποψηφίων δεν διαθέτει ούτε στοιχειώδεις γραμματικές γνώσεις. Ταυτόχρονα, φαινόμενα οικογενειοκρατίας αμαυρώνουν ακόμα περισσότερο το επίπεδο της οδοντιατρικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα, καθώς εμφανίζονται ως υποψήφιοι και διπλωματούχοι του Ιατροσυνεδρίου η σύζυγος⁵⁹ και η κόρη⁶⁰ του Δ. Καρακατσάνη, ενώ ο αδελφός του, Παναγιώτης αποτυγχάνει στις εξετάσεις και απορρίπτεται⁶¹. Γενικά είναι σπάνιο να αποτύχει υποψήφιος και από τους 57 υποψηφίους οδοντιάτρους μόλις 4 αποτυγχάνουν στις εξετάσεις.

Επίσης, αξίζει να αναφερθεί ότι την ίδια περίοδο εμφανίζεται ο Ι. Κρασιώτης, μετέπειτα καθηγητής του Οδοντοιατρικού Σχολείου, να λαμβάνει άδεια ασκήσεως οδοντιάτρου. Αντίθετα με τα όσα αναφέρει ο Δημητριάδης, δεν παρακολούθησε για περιορισμένο χρονικό διάστημα νυκτερινή Οδοντιατρική σχολή στη Γαλλία⁶², αλλά μαθήτευσε στην ιδιωτική σχολή του Μ. Δέρβη από τον Μάρτιο του 1895 έως το τέλος του 1896. Το χρονικό διάστημα μαθητείας είναι μικρότερο των δύο ετών, όπου σε άλλους υποψηφίους ήταν αιτία απορριψής της αίτησης συμμετοχής στις εξετάσεις του Ιατροσυνεδρίου. Πιθανότατα ο Κρασιώτης στερούνταν απολυτηρίου Γυμνασίου, γι' αυτό και προσκόμισε ιατρικές γνωματεύσεις δύο ιατρών ότι κατά τον Δεκέμβριο του 1895 έπασχε από ρευματισμούς των κάτω άκρων με αποτέλεσμα να μην μπορεί να συμμετάσχει στις εξετάσεις των οδοντιάτρων πριν από τη δημοσίευση του Β.Δ. του 1896⁶³. Λαμβάνει την άδεια ασκήσεως του οδοντιατρικού επαγγέλματος τον Νοέμβριο του 1905⁶⁴. Ειρήσθω εν παρόδω, ότι δεν είναι η μοναδική φορά κατά την οποία ο Κρασιώτης απασχολεί το Ιατροσυνέδριο. Δεκαοκτώ χρόνια αργότερα, το 1923, ο Η. Αναστασιάδης, καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, καταγγέλλει τον Ι. Κρασιώτη, καθηγητή πλέον του Οδοντοιατρικού Σχολείου, για υπέρογκη χρέωση παρεχόμενων οδοντιατρικών υπηρεσιών⁶⁵. Το Ιατροσυνέδριο αποφάνθηκε ότι δεν ανήκει στην αρμοδιότητα του, αλλά η υπόθεση ήταν δικαστικής φύσεως. Ο Αναστασιάδης προκειμένου να προσφύγει στη Δικαιοσύνη ζήτησε και έλαβε τόσο τα τιμολόγια του Ι. Κρασιώτη, όσο και του μεγάλου αντιπάλου του καθηγητή του Οδοντοιατρικού Σχολείου Ν. Παπαντωνόπουλου. Δυστυχώς, δε γίνεται μνεία για τον τρόπο με τον οποίο σχετίζονται μεταξύ τους τα τιμολόγια οδοντιατρικών υπηρεσιών των δύο καθηγητών του Οδοντοιατρικού Σχολείου⁶⁶.

Το Ιατροσυνέδριο αντιστάθηκε σθεναρά στην αποδοχή υποψηφίων στερούμενων απολυτηρίου Γυμνασίου. Άρχισε να απορρίπτει σωρηδόν τις αιτήσεις των υποψηφίων που δε διέθεταν τα νόμιμα προσόντα και να μη λαμβάνει υπόψη τις διαταγές του Υπουργείου Εσωτερικών στο οποίο κατέφευγαν οι μη έχοντες απολυτήριο Γυμνασίου, προκειμένου να καμφθούν οι αντιρρήσεις του. Μάλιστα, τα μέλη του Ιατροσυνεδρίου έφθασαν στο σημείο να υψώσουν το ανάστημά τους αποδοκιμάζοντας την αθρόα υποβολή αιτήσεων για απόκτηση άδειας οδοντιάτρου και απαίτησαν την έκδοση νέου νομοθετήματος με το οποίο θα ορίζεται απολύτως ως προσόν το απολυτήριο Γυμνασίου.

Η πρώτη αντίδραση του Ιατροσυνεδρίου εγγράφεται τον Οκτώβριο του 1905 και έχει ως εξής:

[Θέμα:] «Περί τῶν προσόντων τῶν ὀδοντοιατρῶν»

Τό Ἰατροσυνέδριον παρατηροῦν ὅτι καί μετὰ τήν ἔκδοσιν τοῦ Β.Δ. 1896 τοῦ κανονίζοντος ὡς προσόν τῶν αἰτούντων νά ὑποστῶσι τήν ἐπ' ἀδείᾳ ὀδοντοιατροῦ δοκιμασίαν τό ἀπολυτήριον τοῦ Γυμνασίου, ἐξακολουθοῦσιν ἐτι νά προσέρχωνται εἰς ἐξετάσεις ὑποψήφιοι ἐγκυκλοπαιδικῶς ἀμόρφωτοι, δυνάμει τῆς ἐπιεικοῦς ἐρμηνείας τῆς δοθείσης ὑπό τοῦ Υπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν, ἔχον δ' ἀνεκαθεν τήν γνώμην ὅτι οἱ μετερχόμενοι τό ἐπάγγελμα τοῦ ὀδοντοιατροῦ πρέπει νά κέκηνται ποιάν τινα μόρφωσιν ἐγκυκλοπαιδικήν ὅπως δύνανται νά κατανοῶσι τά εἰς τόν ἰατρικόν τοῦτον κλάδον ἀναγόμενα ζητήματα καί μετέρχωνται οὕτω τό ἐπάγγελμα αὐτῶν ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς δημοσίας ὑγείας, γνωματεύει νά παρακληθῆ τό Ὑπουργεῖον δι' ἐγγράφου νά προκαλέσῃ νέον Β.Δ., ἐν ᾧ ρητῶς νά ὀρίζηται τό ἀπολυτήριον τοῦ Γυμνασίου ὡς ἀπαραίτητον ἐφόδιον παντός αἰτούντος νά ὑποστῆ δοκιμασίαν ὀδοντοιατροῦ, ἀδιαφόρως ἂν οὗτος ἐδιδάχθη ἤ ἐξεμάθε τήν ὀδοντοιατρικήν πρό τῆς δημοσιεύσεως τοῦ μέλλοντος νά ἐκδοθῆ Β. Διατάγματος, ἢ οἷ⁶⁷.

Φαίνεται ὅτι ἡ αντίδραση τοῦ Ιατροσυνεδρίου εἶχε ὡς συνέπεια τήν αὔξησιν τῶν ἀιτήσεων τῶν υποψηφίων. Γίνεται δε λόγος γιὰ αθρόα υποβολή αιτήσεων ἐνῶ, παρά τις πιέσεις οἱ οἱ ὁποῖες ὀπωσδήποτε ἀσκήθησαν στα μέλη τοῦ Ιατροσυνεδρίου, με ἀποφασιστικότητα τονίζεται λίγους μήνες ἀργότερα ὅτι προσόν γιὰ τήν συμμετοχή στις ἐξετάσεις οδοντιάτρου εἶναι ἡ κατοχή ἀπολυτηρίου Γυμνασίου. [Θέμα:] Περὶ τῶν προσόντων τῶν αἰτουμένων νά ὑποβληθῶσιν εἰς ἐξετάσεις ὀδοντοιατροῦ.

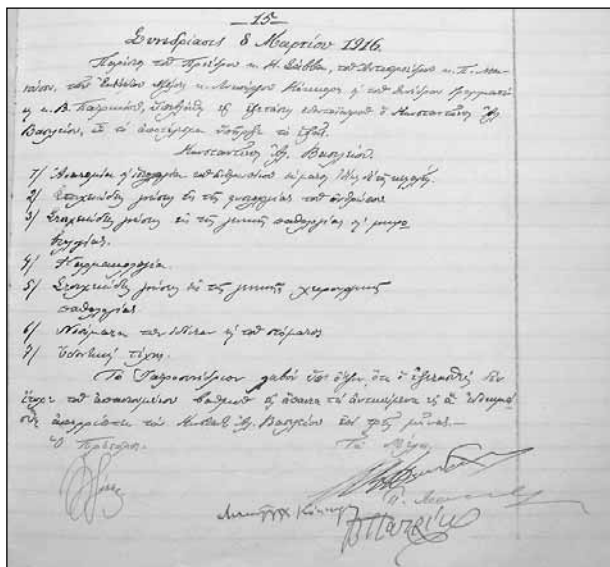
Τό Ἰατροσυνέδριον ἐν τῇ Συνεδριάσει τῆς (31ης) τριακοστῆς πρώτης Ὀκτωβρίου λαβόν ὑπ' ὄψιν τὰς ἀθρόως ὑποβληθείσας αἰτήσεις, περὶ ὑποβολῆς εἰς ἐξετάσεις ὀδοντοιατροῦ, παρά προσώπων μὴ κεκτημένων τὰ ὑπὸ τοῦ Β. Διατάγματος ὀριζόμενα προσόντα, ἀλλὰ ζητούντων νά γίνωσι δεκτοὶ δυνάμει ἐπιεικοῦς τινος ἐρμηνείας τοῦ μνησθέντος Β. Διατάγματος, παρεκάλεσε τό Ὑπουργεῖον ὅπως προκαλέσῃ τήν ἔκδοσιν νέου Β. Δ. ἐν ᾧ νά ὀρίζηται ἀπολύτως ὡς προσόν παντός μέλλοντος νά ὑποστῆ ἐξετάσεις ὀδοντοιατροῦ τό ἀπολυτήριον τοῦ Γυμνασίου. Ἢδη ὑπομνησκόν τῷ Ὑπουργεῖῳ τήν παράκλησίν τοῦ ταύτην τό Σωματεῖον, παρακαλεῖ αὐτό ὅπως ἐπιταχύνῃ τήν ἔκδοσιν τοῦ νέου Β. Διατάγματος⁶⁸.

Οἱ ἐκκλήσεις τοῦ Ιατροσυνεδρίου ἀπέδωσαν τὸ 1909 με ἀποτέλεσμα νά ἀλλάξῃ ὁ τύπος τῶν ἐξετάσεων καὶ κυρίως τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα τῶν υποψηφίων. Σύμφωνα με τήν εισηγητικὴ ἐκθεση τοῦ Ὑπουργοῦ Εσωτερικῶν Ν. Λεβίδη οἱ ἀλλαγές ἐπῆλθαν με τὸ αιτιολογικὸ ὅτι ἡ ἀσκηση τῆς οδοντιατρικῆς σχετίζεται με τὴν υγεία τοῦ ἀνθρώπου συνολικά καὶ ἐπομένως δὲν ἀπαιτοῦνται μόνο γνώσεις τῆς οδοντικῆς τέχνης, ἀλλὰ ἦταν ἀπαραίτητο νά διαθέτουν προπαίδεισιν ἐγκυκλοπαιδικῆν καὶ στοιχειῶδεις γνώσεις ἐκ τῆς καθόλου ἰατρικῆς. Γιὰ αὐτὸ τὸ λόγο μεταρρυθμίζονται πρὸς τὸ αὐστηρότερο οἱ ἐξετάσεις καὶ προκειμένου νά λάβει μέρος στις ἐξετάσεις τοῦ Ιατροσυνεδρίου γιὰ τὴν ἀπόκτηση ἀδειας ἐξασκήσεως οδοντιάτρου ὁ υποψήφιος ὀφείλε τουλάχιστον νά ἔχει ολοκληρώσει δύο ἐτῆ

της Ιατρικής Σχολής και να έχει μαθητεύσει για δύο χρόνια δίπλα σε αναγνωρισμένο οδοντίατρο⁶⁹.

Τα δε εξεταζόμενα μαθήματα ήταν τα ακόλουθα (Εικόνα 7):

- 1) Άνατομία καί ιστολογία του ανθρώπινου σώματος, ιδίως δέ τής κεφαλής
- 2) Στοιχειώδεις γνώσεις εκ τής φυσιολογίας του ανθρώπου
- 3) Στοιχειώδεις γνώσεις εκ τής γενικής παθολογίας καί τής μικροβιολογίας
- 4) Φαρμακολογία
- 5) Στοιχειώδεις γνώσεις εκ τής γενικής χειρουργικής παθολογίας
- 6) Νοσήματα των οδόντων καί του στόματος
- 7) Οδοντική Τέχνη

Εικ. 7: Αποτελέσματα εξετάσεων επιτυχόντος υποψηφίου μετά την αλλαγή του τύπου των εξετάσεων. Συνεδρίαση της 8^{ης} Μαρτίου 1916. Πρακτικά Ιατροσυνοδρίου: Από 21 Οκτωβρίου 1915 έως 16 Φεβρουαρίου 1917, σελ. 147.

Το υπ. αριθ. 105 ΒΔ του 1909 είχε ως αποτέλεσμα την κατακόρυφη μείωση των υποψηφίων στερουμένων απολυτηρίου Γυμνασίου. Από τα διαθέσιμα στοιχεία της περιόδου 16 Αυγούστου 1914 έως 16 Φεβρουαρίου 1917 προκύπτει ότι μόλις ένας ήταν κάτοχος απολυτηρίου Γυμνασίου, 16 ήταν φοιτητές της Ιατρικής, οι οποίοι είχαν περατώσει το δεύτερο έτος σπουδών και 10 ήταν πτυχιούχοι Οδοντιατρικής σχολής της αλλοδαπής, στη συντριπτική πλειοψηφία τους απόφοιτοι της École Dentaire de Paris. Ως παράδειγμα αναφέρονται οι περιπτώσεις των Γ. Καππά, Δ. Κυριακίδη και Α. Πετρίδη. Ο Γ. Καππάς, απόφοιτος του Γυμνασίου της Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων, έλαβε την 20^η Ιουλίου 1915 το δίπλωμα της Οδοντιατρικής Σχολής των Παρισίων και υπέβαλε αίτηση στο Ιατροσυνοδριο για να συμμετάσχει στις πρακτικές εξετά-

σεις⁷⁰. Ο Δ. Κυριακίδης, τεταρτοετής φοιτητής της Ιατρικής Σχολής Αθηνών, υπέβαλε αίτηση συμμετοχής στις εξετάσεις οδοντίατρο. Το ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι τη διετή μαθητεία του Κυριακίδη υπό αναγνωρισμένου οδοντίατρο βεβαιώνει ο Ι. Κορδέλλας, Διευθυντής του Οδοντιατρικού Τμήματος της Πολυκλινικής Αθηνών⁷¹. Η Πολυκλινική ή Αστυκλινική ήταν το Πανεπιστημιακό ίδρυμα στο οποίο ξεκίνησε το Οδοντοϊατρικό Σχολείο τη λειτουργία του το 1916 (Εικόνα 8).

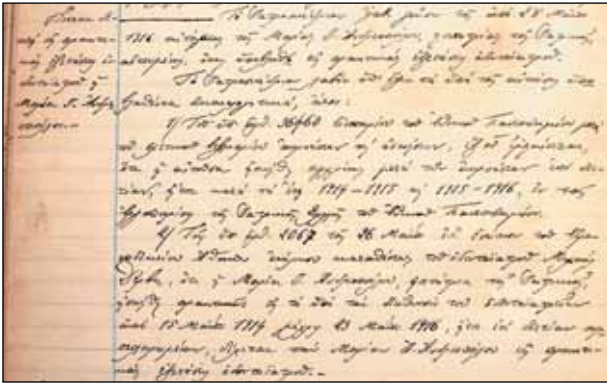

Εικ. 8: Αποδοχή της αιτήσεως του Δ. Κυριακίδη στις πρακτικές εξετάσεις οδοντίατρο όπου φαίνεται ότι ασκήθηκε στο Οδοντιατρικό Τμήμα της Πολυκλινικής. Συνεδρία 2^{ης} Δεκεμβρίου 1915. Πρακτικά Ιατροσυνοδρίου: Από 21 Οκτωβρίου 1915 έως 16 Φεβρουαρίου 1917, σελ. 55.

Από τους τρεις υποψηφίους μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρίτοετής φοιτητής της Ιατρικής Α. Πετρίδης, ο οποίος διδάχτηκε επί δύο χρόνια την οδοντιατρική από τον Μ. Δέρβη. Συγκεκριμένα, κατατίθεται στο Ιατροσυνοδριο η υπ. αριθ. 2066 από 26/5/1916 ένορκη βεβαίωση του Μ. Δέρβη με την οποία βεβαιώνει ότι από 28 Ιανουαρίου 1914 έως και τον Μάιο του 1916 ο Πετρίδης ασκήθηκε πρακτικά στο υπό τη διεύθυνσή του οδοντιατρείο. Η εν λόγω εγγραφή δεν είναι η μοναδική. Μόνο στην ίδια συνεδρία εξετάζονται οι αιτήσεις ακόμα δύο φοιτητών της Ιατρικής, οι οποίοι υπήρξαν μαθητές του Μ. Δέρβη κατά το έτος 1916⁷². Υπολογίζεται ότι από τον Αυγούστο του 1914 έως και τον Φεβρουάριο του 1917 περισσότεροι από 10 φοιτητές της Ιατρικής εκπαιδεύονται στην οδοντιατρική υπό τον Μ. Δέρβη. Εκ των πραγμάτων καταρρίπτεται η άποψη των Αιμ. Δημητριάδη⁷³ και Φ. Μήτση⁷⁴ ότι οι Σχολές Καρακατσάνη και Δέρβη αυτοδιαλύθηκαν το 1911 με τη δημοσίευση του ιδρυτικού Νόμου του Οδοντοϊατρικού Σχολείου (3823/11-7-1911), αφού διαπιστώνεται ότι ο Δέρβης δραστηριοποιείται τουλάχιστον μέχρι το 1916 (Εικόνα 9).

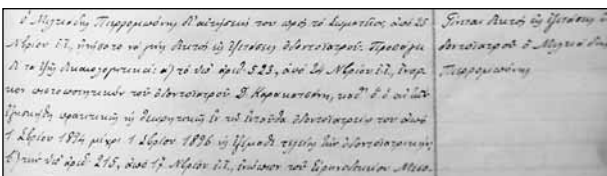
ΤΟ ΙΑΤΡΟΣΥΝΕΔΡΙΟ ΚΑΙ ΟΙ ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΟΔΟΝΤΙΑΤΡΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ

Έχει επικρατήσει η άποψη των Δημητριάδη⁷⁵ και Μήτση⁷⁶ ότι οι Δ. Καρακατσάνης και Μ. Δέρβης είχαν ιδρύσει ιδιωτικές οδοντιατρικές σχολές αναγνωρισμένες από το Ια-

Εικ. 9: Αποδοχή της αίτησης της φοιτήτριας της Ιατρικής Μ. Ανδρεοπούλου στην οποία φαίνεται ότι ασκήθηκε από 15 Μαΐου 1914 έως 23 Μαΐου 1916 στο οδοντιατρείο του Μ. Δέρβη. Συνεδρίαση της 31^{ης} Μαΐου 1916. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 21 Οκτωβρίου 1915 έως 16 Φεβρουαρίου 1917, σελ. 212.

τροσυνέδριο. Στον αντίποδα, ο Παπαντωνίου χαρακτηρίζει την ιδιωτική σχολή οδοντιατρικής του Δ. Καρακατσάνη σαν ιδιωτικό εργαστήριο αυτοτιτλοφορούμενο ως Σχολή Καρακατσάνη⁷⁷. Από τις δύο αντικρουόμενες θεωρήσεις τα πρακτικά του Ιατροσυνεδρίου επιβεβαιώνουν τη θέση Παπαντωνίου. Το Ιατροσυνέδριο δεν αναγνωρίζει κανένα διπλώμα ιδιωτικής οδοντιατρικής σχολής, αλλά υποβιβάζει τα εν λόγω πτυχία σε πιστοποιητικά άσκησης εργαστηρίων των οδοντιάτρων Μ. Δέρβη και Δ. Καρακατσάνη. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, το Ιατροσυνέδριο θεωρούσε ότι οι σπουδαστές των οδοντιατρικών σχολείων ήταν *ήμιμαθώς διδασκόμενοι και ατελέστατα άσκούμενοι*⁷⁸. Στις δε εγγραφές των υποψηφίων οδοντιάτρων οι Καρακατσάνης και Δέρβης αναφέρονται ως οδοντίατροι οι οποίοι πιστοποιούν ενόρκως ότι ο υποψήφιος *εξασκήθη πρακτικώς και θεωρητικώς εν τῷ ἐνταύθα οδοντιατρείῳ του*⁷⁹ (Εικόνα 10).

Εικ. 10: Απόσπασμα πρακτικών του ιατροσυνεδρίου από το οποίο προκύπτει ότι Δ. Καρακατσάνης πιστοποιεί ενόρκως ότι ο υποψήφιος έμαθε την οδοντιατρική στο οδοντιατρείο του (εξασκήθη πρακτικώς και θεωρητικώς εν τῷ ἐνταύθα οδοντιατρείῳ του). Συνεδρίαση της 27^{ης} Νοεμβρίου 1904. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 -16 Μαΐου 1906, σελ. 29.

Η εγγραφή με την οποία αποσαφηνίζεται πέρα από κάθε αμφιβολία η θέση του Ιατροσυνεδρίου σχετίζεται με προσπάθειες «εκ του πλαισίου» αναγνώρισης των πτυχίων των ιδιωτικών σχολών οδοντιατρικής των Μ. Δέρβη και Δ. Καρακατσάνη από την προσωρινή διοίκηση της Σάμου. Όπως είναι γνωστό, από τον Μάρτιο του 1912 έως και την ενσωμάτωσή της στην Ελλάδα (1914) η Σάμος διοική-

θηκε από προσωρινή κυβέρνηση με πρόεδρο τον Θεμ. Σοφούλη. Η κυβέρνηση Σοφούλη φαίνεται ότι χορήγησε άδεια εξασκήσεως οδοντιάτρου εντός της επικράτειας της Σάμου σε απόφοιτο κάποιας εκ των ανωτέρων σχολών. Φαίνεται, επίσης, ότι οι Καρακατσάνης και Δέρβης επικύρωναν από τις διοικητικές αρχές της Σάμου το γνήσιο της υπογραφής τους στα διπλώματα τα οποία χορηγούσαν σε μια προσπάθεια παραπλάνησης και θεώρησής τους ως αναγνωρισμένα από την προσωρινή κυβέρνηση της Σάμου.

Αυτές οι έκνομες ενέργειες προκάλεσαν την οξεία αντίδραση του Ιατροσυνεδρίου με συνέπεια την απαγόρευση εξάσκησης του οδοντιατρικού επαγγέλματος στους υπαίτιους αποφοίτους των ιδιωτικών σχολών Δέρβη και Καρακατσάνη. Γνωματεύει δε ότι για να εξασκηθεί το επάγγελμα του οδοντιάτρου απαιτείται η κατοχή διπλώματος οδοντιατρικής σχολής η οποία να είναι παράρτημα ιατρικής σχολής πανεπιστημίου και όχι πιστοποιητικά άσκησης σε εργαστήρια οδοντιάτρων.

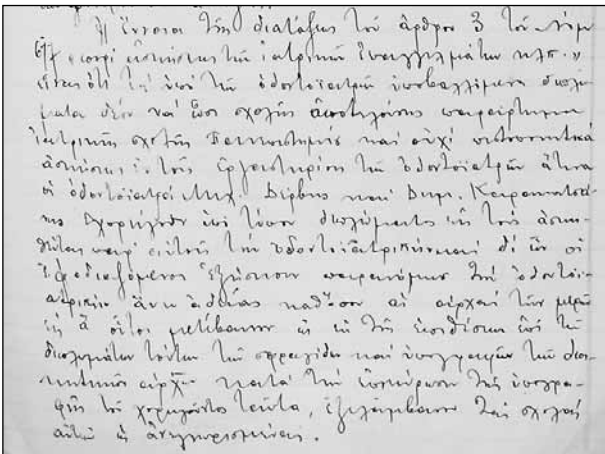
Η σχετική αναφορά με τίτλο *Όπως απαγορευθεί η εξασκήσις του επαγγέλματος του οδοντοίατρού εις τούς στερουμένους επίσημου πτυχίου έχει ως εξής:*

Τό Ιατροσυνέδριον ἔλαβε γνώσιν τῶν διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 22234 καί ἀπό 23 Μαΐου ἔ. ἔτους διαπεμφθῶτων τῶ σωματείῳ διπλωμάτων τῶν ὑπὸ τῶν οδοντοίατρῶν Μιχαήλ Θ. Δέρβη καί Δημ. Καρακατσάνη χορηγηθέντων εις τούς Συνόδην Λεων. Συνόδην, Θεμιστ. Ἐλευθεριάδην, Εὐστράτιον Παναγ. Καραμφύλην, Γεωργ. Ξ. Γκορτζιώτην, Λάμπρον Κ. Ψαλτίδην καί τοῦ ἀντιγράφου τῆς ὑπὸ τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως Σάμου χορηγηθείσης ἀδείας εις τόν Κωνστ. Ι. Καραβατάκην νά μετέρχηται τήν οδοντοίατρικὴν ἐν Σάμῳ.

Τό Ιατροσυνέδριον εις ἐκτέλεσιν τῆς ἄνω διαταγῆς λαμβάνει τήν τιμὴν ν' ἀναφέρῃ τῷ ὑπουργείῳ τῶν Ἐσωτερικῶν τὰ ἐξῆς:

Ἡ ἔννοια τῆς διατάξεως τοῦ ἄρθρου 3 τοῦ Νόμου 617 «περὶ ἀσκήσεως τῶν ιατρικῶν ἐπαγγελμάτων κλπ.» εἶναι ὅτι τὰ ὑπὸ τῶν οδοντοίατρῶν ὑποβαλλόμενα διπλώματα δέον νά ὦσι σχολῆς ἀποτελούσης παράρτημα ιατρικῆς σχολῆς Πανεπιστημίου καί οὐχί πιστοποιητικά ἀσκήσεως ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις τῶν οδοντοίατρῶν ἅτινα οἱ οδοντοίατροὶ Μιχ. Δέρβης καί Δημ. Καρακατσάνης ἐχορήγουν ὑπὸ τύπου διπλώματος εις τούς ἀσκηθέντας παρ' αὐτοῖς τήν οδοντοίατρικὴν καί δι' ὧν οἱ ἐφοδιαζόμενοι ἐξήσκουν παρανόμως τήν οδοντοίατρικὴν ἄνευ ἀδείας καθ' ὅσον αἱ ἀρχαὶ τῶν μερῶν εις ἃ οὔτοι μετέβαινον ὡς ἐκ τῆς ἐπιθέσεως ἐπὶ τῶν διπλωμάτων τούτων τῶν σφραγίδων καί υπογραφῶν τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν κατὰ τήν ἐπικύρωσιν τῆς ὑπογραφῆς τοῦ χορηγοῦντος ταῦτα ἐξελάμβανον τὰς σχολὰς αὐτῶν ὡς ἀναγνωρισμένας.

Διὸ γνωματεύει νά ἀπαγορευθῇ εις τούς Συνόδην Συνόδην, Θεμιστοκλήν Ἐλευθεριάδην, Εὐστράτιον Παν. Καραμφύλην καί Γεώργιος Γκορτζιώτην καί Λάμπρον Ψαλτίδην ἡ ἐξήσκησις τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ οδοντοίατροῦ. Ἐπίσης δέ ν' ἀπαγορευθῇ εις τόν Κωνστ. Καραβατάκην ἡ ἐξάσκησις τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ οδοντοίατροῦ ὅστις ἔλαβεν ἀδειαν ὑπὸ τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως Σάμου δυνάμει διπλώματος τῆς σχολῆς Καρακατσάνη⁸⁰ (Εικόνα 11).

Εικ. 11: Απόσπασμα Πρακτικών Ιατροσυνοεδρίου στο οποίο φαίνεται η άρνησή του να αναγνωρίσει ως πτυχία τα πιστοποιητικά τα οποία χορηγούσαν οι Δέρβης και Καρακατσάνης με τη μορφή διπλωμάτων. Συνεδρίαση 1^{ης} Ιουλίου 1915 3. Πρακτικά Ιατροσυνοεδρίου: Από 16 Αυγούστου 1914 έως 17 Οκτωβρίου 1915, σελ. 261 262.

ΤΟ ΙΑΤΡΟΣΥΝΕΔΡΙΟ ΚΑΙ Η ΑΣΚΗΣΗ ΤΟΥ ΟΔΟΝΤΙΑΤΡΙΚΟΥ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΟΣ ΣΤΙΣ ΝΕΕΣ ΧΩΡΕΣ

Το Ιατροσυνοεδριο δεν επεκτείνει τη δικαιοδοσία του μόνο στην επικράτεια της προσωρινής κυβέρνησης Σάμου, αλλά όπως ήταν αυτονόητο και στις λεγόμενες Νέες Χώρες, οι οποίες προσαρτήθηκαν στο ελληνικό κράτος μετά τους νικηφόρους Βαλκανικούς πολέμους. Η κυβέρνηση με τον Ν. 617/ 23.01.1915 *Περί άσκησης των ιατρικών επαγγελματιών εν ταῖς νέαις Ἑλληνικαῖς χώραις*, επιτρέπει την άσκηση του επαγγέλματος του ιατρού, οδοντιάτρου, κτηνιάτρου και μαίας σύμφωνα με τη νομοθεσία του Ελληνικού Κράτους.

Το Ιατροσυνοεδριο επιφορτίστηκε με τον τυπικό έλεγχο των απαιτούμενων εγγράφων των ήδη ασκούντων την οδοντιατρική στις νεοαπελευθερωθείσες ελληνικές περιοχές. Συνήθως απαιτούνταν το πτυχίο της οδοντιατρικής σχολής ή η πρακτική άδεια της Αυτοκρατορικής Ιατρικής Σχολής Κωνσταντινουπόλεως και ένα πιστοποιητικό του οικείου δήμου με το οποίο βεβαιωνόταν για τον συγκεκριμένο οδοντίατρο το έτος έναρξης άσκησης του οδοντιατρικού επαγγέλματος εντός των διοικητικών ορίων του δήμου. Από τα διαθέσιμα στοιχεία διαπιστώνεται η χορήγηση 29 αδειών εξακολουθήσεως ασκήσεως του οδοντιατρικού επαγγέλματος. Πρόκειται για 25 οδοντιάτρους, οι οποίοι διέθεταν πρακτική άδεια της Αυτοκρατορικής Ιατρικής Σχολής Κωνσταντινουπόλεως και 4 πτυχιούχους της *École Dentaire de Paris*. Εξ αυτών οι 22 δραστηριοποιούνταν στο δήμο Θεσσαλονίκης, 4 στο δήμο Καβάλας και 4 στη νήσο της Χίου. Ειδικά στο δήμο Θεσσαλονίκης πρέπει να δραστηριοποιούνταν τουλάχιστον 5 οδοντίατροι εβραϊκής καταγωγής και 6 μουσουλμάνοι οδοντίατροι.

ΙΑΤΡΟΣΥΝΕΔΡΙΟ ΚΑΙ ΟΔΟΝΤΟΙΑΤΡΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Όπως ήταν αναμενόμενο το Ιατροσυνοεδριο από την έναρξη της λειτουργίας του επηρεάζει και εν πολλοίς καθορίζει το καθεστώς άσκησης του οδοντιατρικού επαγγέλματος. Ειδικά μέσω της χορήγησης της άδειας άσκησης οδοντιάτρου προσπαθεί να επιβάλλει την κατοχή απολυτηρίου Γυμνασίου ως ελάχιστο τυπικό προσόν του υποψηφίου οδοντιάτρου. Ταυτόχρονα, ασκεί πιέσεις στην πολιτική ηγεσία ώστε η οδοντιατρική να εξασκεύεται αποκλειστικά από ιατρούς.

Το 1916, ενόψει του υποβληθέντος σχεδίου Νόμου *Περί της λειτουργίας του οδοντιατρικού σχολείου του Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου*, το Ιατροσυνοεδριο για ακόμα μια φορά γνωμοδοτεί για τα προσόντα τα οποία πρέπει να διαθέτει ο υποψήφιος φοιτητής του Οδοντιατρικού Σχολείου. Αιτία της εμπλοκής του Ιατροσυνοεδρίου ήταν η προσπάθεια της κυβέρνησης να επιτρέψει την εγγραφή στο Οδοντοιατρικό Σχολείο σε όσους ήταν κάτοχοι απολυτηρίου Γυμνασίου ή του Βαρβάκειου Λυκείου ή πτυχίου Διδασκαλείου Θηλέων.

Όπως ήταν αναμενόμενο, το ιατρικό κατεστημένο της εποχής, το οποίο εκφραζόταν κυρίως μέσω των καθηγητών της Ιατρικής Σχολής, αλλά και της Ιατρικής Εταιρείας Αθηνών ποτέ δεν αποδέχθηκε την ίδρυση Οδοντοιατρικού Σχολείου. Είναι χαρακτηριστική η εισηγητική έκθεση για το υπ. αριθ. 105 Βασιλικό Διάταγμα του 1909⁸¹, όπως επίσης τα πρακτικά της συνέλευσης των καθηγητών της Ιατρικής Σχολής⁸², τα πρακτικά της Συγκλήτου⁸³, αλλά και το Υπόμνημα της Ιατρικής Εταιρείας Αθηνών⁸⁴ σχετικά με την ίδρυση του Σχολείου το 1911, όπου θεωρούσαν ως αυτονόητη την άσκηση της οδοντιατρικής από ιατρούς.

Με βάση τα μέτρα και τα σταθμά της εποχής η εν λόγω άποψη δεν πρέπει να θεωρείται ως ακραία, αλλά ως επικρατούσα στην πλειοψηφία των ευρωπαϊκών χωρών. Εξαιρέση αποτελούσε κυρίως η Γαλλία. Το 1911 κατά τη συζήτηση του νομοσχεδίου περί της ιδρύσεως του Οδοντοιατρικού Σχολείου ο τότε *Υπουργός επί της Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως* Απ. Αλεξανδρής μπορεί να αντιτάχθηκε σθεναρά κατά της γνωμοδότησης της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής, η οποία επιθυμούσε το δίπλωμα οδοντιάτρου να λαμβάνεται μόνο από ιατρούς και να επέβαλε τη δημιουργία του⁸⁵, ωστόσο ποτέ ο ιατρικός κόσμος δεν αποδέχθηκε την ήττα του.

Πέντε χρόνια αργότερα το Ιατροσυνοεδριο στη συνεδρίαση της 29^{ης} Μαρτίου 1916, κατά την οποία προήδρευσε ο καθηγητής της Ιατρικής Μ. Σάββας και συμμετείχαν οι καθηγητές της Ιατρικής Χ. Μαλανδρινός, Αυγ. Αιγιαλείδης, Σ. Λιβιεράτος, Κ. Λούρος, Ι. Γεωργιάδης, Αλ. Βουργάζος, Θ. Σταθακόπουλος και το έκτακτο μέλος, επίσης, καθηγητής της Ιατρικής Λ. Κόκκορης, προσπάθησαν και πέτυχαν να καταστήσουν την εισαγωγή στο Οδοντοιατρικό Σχολείο αποκλειστικό προνόμιο των ιατρών. Τα πρακτικά της συγκεκριμένης συνεδρίας έχουν εξαιρετικό ιστορικό ενδιαφέρον για έναν πρόσθετο λόγο: διότι αναφέρεται ρητά ότι το Ιατροσυνοεδριο είναι ο θεσμός ο οποίος *εισηγήθη την ίδρυσην οδοντοιατρικοῦ Σχολεί-*

ου εν τῷ Πανεπιστημίῳ, χωρίς βέβαια να θεωρείται ότι ήταν και ο μοναδικός φορέας πίεσης προς τη δημιουργία του. Όμως, αν λάβουμε υπόψη τη θέση του Αρ. Κούζη, ότι στο Ιατροσυνέδριο οφείλεται μεταξύ άλλων: ἡ ἰδρυσις προπαρασκευαστικοῦ σχολείου χειρουργικῆς, μαιευτικῆς καὶ φαρμακοποιίας, ἀλλὰ καὶ ἡ πρόνοια τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἱατρικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου, τὴν ὁποίαν μάλιστα ἐζήτησαν κατόπιν νὰ συστήσωσιν ὅπως ἰδιαιτέραν, τῆς Φαρμακευτικῆς σχολῆς καὶ τῆς Ἱατρικῆς Εταιρείας Ἀθηνῶν⁸⁶, τότε εἴμαστε σε θέση νὰ αντιληφθούμε το βαρυσήμαντο ρόλο τον οποίο πέραν πάσης αμφιβολίας διαδραμάτισε το Ιατροσυνέδριο και για την ίδρυση του Οδοντοιατρικού Σχολείου.

Μπορεί τα μέλη του Ιατροσυνεδρίου να επιθυμούσαν τη δημιουργία ενός οδοντιατρικού εκπαιδευτικού ιδρύματος αποκλειστικά για ιατρούς όπου θα εξειδικεύονταν στην οδοντιατρική, ωστόσο με την εισήγησή τους η αρχή έγινε. Πλέον το αίτημα για τη δημιουργία Οδοντιατρικής Σχολής διατυπώθηκε από τον κορυφαίο υγειονομικό θεσμό του ελληνικού κράτους και ήταν θέμα χρόνου ποια κυβέρνηση θα προέβαινε στην υλοποίηση. Ταυτόχρονα κατέβαλε αγώνα προκειμένου να εξυψωθεί το οδοντιατρικό επάγγελμα, έστω και μέσω της ιατρικοποίησής του: [Θέμα:] Γνωμάτευσις περί μεταρρυθμίσεως τοῦ ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Ἐκκλησιῶν καὶ Δημοσ. Ἐκπαιδεύσεως ὑποβληθέντος εἰς τὴν Βουλὴν Σχεδίου Νόμου «περὶ ὀδοντοιατρικοῦ Σχολείου».

«Ἐν τῷ ὑποβληθέντι εἰς τὴν Βουλὴν Σχεδίῳ Νόμου, «περὶ συμπληρώσεως, τροποποιήσεως καὶ κωδικοποιήσεως τῆς νομοθεσίας τῶν Πανεπιστημίων», ἐν ἄρθρῳ 12 ἔδαφ. 2 ἀναγράφεται «ἐν τῷ ὀδοντοιατρικῷ Σχολείῳ ἐγγράφονται οἱ φέροντες ἀπολυτήριον Γυμνασίου ἢ τοῦ Βαρβακείου Λυκείου ἢ πτυχίον Διδασκαλείου Θηλέων». Ἐν δὲ τῇ αἰτιολογικῇ ἐκθέσει σελ. 5 λέγεται «Πρὸς τούτοις καθορίζομεν ἐπὶ τὰ κρεῖττον τὰ τοῦ ὀδοντοιατρικοῦ Σχολείου καὶ διανοίγομεν νέαν ὁδὸν δράσεως εἰς τὰς γυναῖκας ἐπιτρέποντες τὴν ἐγγραφήν τῶν πτυχιούχων τῶν Διδασκαλείων τῶν θηλέων εἰς τὸ ὀδοντοιατρικὸν Σχολεῖον». Τὸ Ἰατροσυνέδριον ἀνεκάθεν φρονεῖ, ὅτι οἱ ὀδοντοῖατροὶ πρέπει νὰ εἶναι ἰατροί, τούτέστιν ἐπιστήμονες τυχόντες ἀρτίως πρότερον ἐγκυκλοπαιδικῆς μορφώσεως, κάτοχοι τῶν ἀπαραιτήτων εἰς τὸ ἔργον τοῦ ὀδοντοῖατροῦ ἀνατομικῶν, φυσιολογικῶν καὶ ἄλλων ἰατρικῶν γνῶσεων, ἀντιστησίας κλπ.

Ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης ὀρμώμενον τὸ Ἰατροσυνέδριον ἠγωνίσθη ἀπὸ μακρῶν ἐτῶν, ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν μεταρρυθμίσην τῶν ἀφορῶντων εἰς τὴν ὀδοντοιατρικὴν ἐν Ἑλλάδι. Καὶ ἐπέτυχε τὸ κατ' ἀρχὰς νὰ θεσπισθῇ ὡς προσόν τοῦ ὑποψηφίου δι' ἐξετάσεις ὀδοντοῖατροῦ νὰ ἔχῃ ἀπολυτήριον Γυμνασίου, νὰ τύχῃ δηλαδὴ ἐγκυκλοπαιδικῆς παιδείσεως, εἴτα δὲ ἐζήτησε καὶ ἐπέτυχε οἱ δι' ἐξετάσεις ὀδοντοῖατροῦ ὑποψήφιοι νὰ φοιτήσωσι πρότερον, διακούσωσι μαθήματα καὶ ἀσκηθῶσι, κατὰ τὰ νόμιμα, ἐπὶ δύο συνεχῆ ἔτη ἐν τῇ Ἱατρικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου, καὶ εἰσηγήθη ταυτοχρόνως τὴν ἰδρυσιν ὀδοντοιατρικοῦ Σχολείου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, ἐν ᾧ νὰ διδάσκωνται εἰδικῶς καὶ ἀσκῶνται πρακτικῶς οἱ μέλλοντες ὀδοντοῖατροί. Διότι τὸ Ἰατροσυνέδριον φρονεῖ, ὅτι οἱ μέλλοντες ὀδοντοῖατροὶ πρέπει νὰ σπουδάζωσιν ἐν ἐπι-

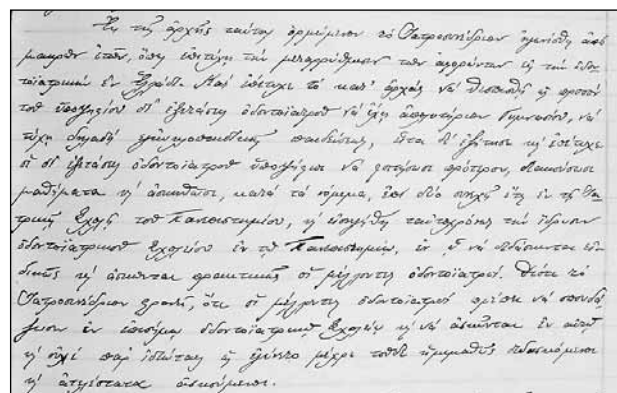
σῆμῳ ὀδοντοιατρικῷ Σχολείῳ καὶ νὰ ἀσκῶνται ἐν αὐτῷ καὶ οὐχὶ παρ' ἰδιώταις ὡς ἐγένετο μέχρι τοῦδε ἡμῶν διδασκόμενοι καὶ ἀτελέστατα ἀσκούμενοι.

Ἐν τούτοις καὶ τὰ προσόντα ταῦτα ἐθεώρησε σήμερον ἀνεπαρκῆ τὸ Ἰατροσυνέδριον. Καὶ τοῦτο διότι ἡ ὀδοντοιατρικὴ δὲν εἶναι μηχανικὴ μόνον ἐργασία, σκοποῦσα τὴν διόρθωσιν τῶν πασχόντων ὀδόντων καὶ τὴν κατασκευὴν νέων, ἀλλ' ἐρευνᾷ καὶ τὴν θεραπείαν τῶν νοσημάτων τοῦ στόματος καὶ τῶν ὀδόντων, ἐκ τῶν γνώσεων δὲ καὶ τῆς ἐπιμελείας τοῦ ὀδοντοῖατροῦ ἐξαρτᾶται πολλὰκις ἡ υγιεία τοῦ ἀρρώστου, ἂν μὴ καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ. Τούτου ἕνεκα πανταχοῦ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου ἀπαιτοῦσι σήμερον παρὰ τῶν ὑποψηφίων ὀδοντοῖατρῶν πλείονα ἐπιστημονικὰ ἐφόδια. Ἐν Ἰταλίᾳ π.χ. ἐν Αὐστρίᾳ, ἐν Ρουμανίᾳ καὶ ἐν ἄλλαις χώραις ἡ ἐξάσκησης τῆς ὀδοντοιατρικῆς ἐπιτρέπεται μόνον εἰς τοὺς ἰατροὺς ἀπαγορευομένης εἰς τοὺς μὴ τυχόντας ἰατρικοῦ διπλώματος, ἔστω καὶ ἂν οὗτοι ἐν τῷ κλάδῳ τούτῳ εἰδικῶς ἐποίησαντο σπουδὰς.

Τὸ μέτρον τοῦτο ἀναγκαίως δεόν νὰ εἰσαχθῇ λοιπὸν καὶ παρ' ἡμῖν. Καὶ ἐνῶ τοιαῦτα κρατοῦσι σκέψεις παρὰ τῷ Ἰατροσυνεδρίῳ περὶ τῆς μορφώσεως καὶ τῶν προσόντων, ἅτινα δεόν νὰ ἔχῃ ὁ ὀδοντοῖατρός, παρετηρήσαμεν ὅτι διὰ τοῦ προμνημονευθέντος καὶ ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως ὑποβληθέντος εἰς τὴν ψήφον τῆς Βουλῆς Σχεδίου Νόμου ἐπιτρέπεται «ἡ ἐγγραφή εἰς τὸ ὀδοντοιατρικὸν Σχολεῖον τῶν πτυχιούχων τῶν Διδασκαλείων τῶν Θηλέων».

Τὸ Ἰατροσυνέδριον θεωρεῖ ἀπαραίτητον νὰ ἀνακοινωθῶσι τὰ ἀνωτέρω τῷ Ὑπουργεῖῳ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως καὶ παρακληθῇ νὰ μεταρρυθμισθῇ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν ὁ,τι σχετικὸν πρὸς τὴν σπουδὴν καὶ ἄσκησιν τῆς ὀδοντοιατρικῆς ἐν Ἑλλάδι, συμφώνως δηλαδὴ πρὸς ὁ,τι σήμερον ἰσχύει ἐν πάσας ταῖς πεπολιτισμέναις χώραις⁸⁷ (Εἰκόνα 12).

Τέλος ἀπὸ τα πρακτικὰ του Ιατροσυνεδρίου πιστοποιεῖται ἡ ἐναρξη λειτουργίας του Οδοντοιατρικοῦ Σχολείου ἀπὸ το ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1916 - 1917. Το Ιατροσυνέδριο παύει νὰ δέχεται αιτήσεις και νὰ διενεργεῖ ἐξετάσεις για

Εικ. 12: Απόσπασμα Πρακτικῶν ὅπου το Ιατροσυνέδριο ἀναφέρει τις προσπάθειες που κατέβαλε για την αναβάθμιση της Οδοντιατρικῆς και την εἰσηγήση δημιουργίας Οδοντιατρικοῦ Σχολείου στο Εθνικὸ Πανεπιστήμιο. Συνεδρίαση τῆς 29^{ης} Μαρτίου 1916. Πρακτικὰ Ιατροσυνεδρίου: Ἀπὸ 21 Οκτωβρίου 1915 ἕως 16 Φεβρουαρίου 1917, σελ. 162-164.

την απόκτηση άδειας εξασκήσεως του οδοντιατρικού επαγγέλματος. Πρόκειται μια αρμοδιότητα η οποία παραχωρείται στο Οδοντοιατρικό Σχολείο και τον διευθυντή του Έκτακτο Καθηγητή Οδοντοιατρικής και Στοματολογίας Λ. Κόκκορη.

[Θέμα:] *Ανακοινούται ότι ήρξατο η ισχύς του από 20 Σεπτεμβρίου 1916 Β.Δ. περί λειτουργίας του Όδοντοιατρικού Σχολείου του Έθνικού Πανεπιστημίου και ότι έφεξης το Ιατροσυνέδριον δέν θά δέχεται αιτήσεις όδοντοιατρών πρόσ εξέτασιν.*

Εισηγούμενου του κ. Λ. Κόκκορη τό Ιατροσυνέδριον λαμβάνει γνώσιν του από 20 Σεπτεμβρίου 1916 Β.Δ. «περί τής λειτουργίας του Όδοντοιατρικού Σχολείου του Έθνικού Πανεπιστημίου».

Κατά τό άρθρον 15 του Διατάγματος τούτου ή ισχύς αύτου άρχεται από τής δημοσιεύσεως αύτου εν τή Έφημερίδι τής Κυβερνήσεως. Κατ' ακολουθίαν τό Ιατροσυνέδιον φρονεί, ότι έφεξης δέν δικαιούται νά δέχεται εις εξέτασεις όδοντοιατρούς έκτός εκείνων, ούς έσχάτως έχει άπορρίψει, μετά τήν συμπλήρωσιν του χρόνου τής άπορρίψεως και τής Αγγελικής Περράκη, ήν έδέχθη το Ιατροσυνέδριον κατά τήν συνεδρίασιν τής 14 Ιουνίου 1916 νά εξέτασθῆ κατά Σεπτέμβριον. Μετά τούτο άποσύρεται τής συνεδριάσεως ό κ. Λ. Κόκκορης⁸⁸.

Βέβαια, όπως έχουμε ήδη αναφέρει το Ιατροσυνέδριο και μετέπειτα το Ανώτατο Υγειονομικό Συμβούλιο δεν έπαψαν να μεριμνούν για την προάσπιση του οδοντιατρικού λειτουργήματος.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η αποτίμηση της δράσης του Ιατροσυνεδρίου στο Οδοντιατρικό Επάγγελμα, την Οδοντιατρική Εκπαίδευση και εν γένει στην Ελληνική Οδοντιατρική δεν μπορεί παρά να αξιολογηθεί θετικά. Μέσα από την πορεία του είμαστε σε θέση να σκιαγραφήσουμε τα πρώτα βήματα της Οδοντιατρικής στον Ελλαδικό χώρο και να καταλήξουμε σε ορισμένα χρήσιμα συμπεράσματα.

Καταρχάς, μέχρι και τη λειτουργία του Οδοντοιατρικού Σχολείου, το Ιατροσυνέδριο είναι ο φορέας ο οποίος γνωμοδοτεί και σε μεγάλο βαθμό καθορίζει την πορεία της Οδοντιατρικής στην Ελλάδα, τουλάχιστον το νομοθετικό πλαίσιο λειτουργίας της. Ωστόσο, αυτή η δράση του γίνεται ερήμην των ασκούντων την Οδοντιατρική, αφού μέχρι το 1915 δεν είχε στη σύνθεσή του ως μέλος οδοντίατρο. Πολύ περισσότερο οι σχέσεις του Ιατροσυνεδρίου με την Πανελλήνια Οδοντιατρική Εταιρεία πιθανότατα δεν ήταν αρμονικές. Αντί να υπάρχει συνεργασία και ανταλλαγή απόψεων, η επικοινωνία είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Το Ιατροσυνέδριο, όποτε απαιτήθηκε, συνέδραμε τη Δικαιοσύνη και συνέβαλε στην προστασία της Δημόσιας Υγείας σε σχέση με την κυκλοφορία στην Ελλάδα οδοντιατρικών φαρμακευτικών προϊόντων. Ωστόσο, η κύρια δράση του εντοπίζεται στη διενέργεια εξετάσεων για την απόκτηση άδειας ασκήσεως του οδοντιατρικού επαγγέλματος. Αναντίρρητα το Ιατροσυνέδριο, έστω και μέσω της προσπάθειας παραγωγής της Οδοντιατρικής σε ειδικότητα της Ιατρικής πίεσε στην αναβάθμιση του μορφωτικού επιπέ-

δου των υποψηφίων οδοντιάτρων. Αρχικά κατάφερε να επιβάλει ως απαραίτητο προσόν την κατοχή απολυτηρίου Γυμνασίου και όταν πλέον ωρίμασαν οι συνθήκες πέτυχε οι υποψήφιοι να διαθέτουν στοιχειώδεις ιατρικές γνώσεις αλλά και πρακτική εξάσκηση. Κατόρθωσε, δηλαδή, οι υποψήφιοι να έχουν φοιτήσει τουλάχιστον επί δύο έτη στην Ιατρική Σχολή Αθηνών και ταυτοχρόνως να έχουν ασκηθεί στην οδοντιατρική για δύο έτη υπό την επίβλεψη αναγνωρισμένου οδοντιάτρου. Κυρίως, όμως, το Ιατροσυνέδριο *εισηγγήτη τήν ίδρυσιν όδοντοιατρικού Σχολείου εν τώ Πανεπιστημίω*. Και αυτή είναι η μεγαλύτερη προσφορά του.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Οι συγγραφείς αισθάνονται την ανάγκη να ευχαριστήσουν για την εξαιρετικά πολύτιμη βοήθεια:

- A) Το Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τραπέζης και ιδιαίτερα τον Υπεύθυνο των Ιστορικών Αρχείων Δρ. Δημήτρη Μπαχάρα.
- B) Το Ιστορικό Αρχείο του Πανεπιστημίου Αθηνών και ιδιαίτερα την Υπεύθυνη Επιστημονικού Έργου Δρ. Χάιδω Μπάρκουλα.
- Γ) Την Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.
- Δ) Την Κεντρική Υπηρεσία των Γενικών Αρχείων του Κράτους.
- E) Το Τμήμα Ιστορικών Αρχείων του Μουσείου Μπενάκη.
- ΣΤ) Την Οδοντιατρική Σχολή Αθηνών και ιδιαίτερα τις κ. Παρ. Κατσούλη-Σακέλλιου και κ. Βασ. Φραγκάκη.
- Z) Τον Οδοντίατρο Δρ. Δημήτριο Τρ. Φούντη για τις χρήσιμες πληροφορίες και την παραχώρηση ψηφιοποιημένου αντιγράφου της άδειας άσκησης οδοντιατρικού επαγγέλματος του Ιατροσυνεδρίου του παππού του Δημήτριου Αν. Φούντη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ / REFERENCES

1. *Ανώνυμος*: Περί τής καταστάσεως του Ιατρικού Διοργανισμού τής Ελλάδος από τής άφίξεως τής Α.Μ. του Βασιλέως Όθωνος μέχρι τής αναβάσεως του εις τόν θρόνον. Σωτήρ, 81/8-3-1836, σελ. 324.
2. *Πεντόγαλος Γ*: Σχολεία Ιατρικής Παιδείας, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Επιστημονική Επετηρίδα του τμήματος Ιατρικής Σχολής Επιστημών Υγείας. Παράρτημα Αριθ. 128. 1991: 15 - 16.
3. ό.π. υποσ. 1
4. Φ.Ε.Κ. Α 14/1833
5. Συνεδρίαση της 3ης Απριλίου 1915. Βιβλίο Πρακτικών Ιατροσυνεδρίου από 16 Αυγούστου 1914 έως 17 Οκτωβρίου 1915. Σελ. 102.
6. *Μήτσης Φ*: Αναδρομές και Μνήμες: Από το Οδοιπορικό της Ελληνικής Οδοντιατρικής. Αθήνα: Omni Press. 1993: 54.
7. *Bowman St*: The jews in Greece. Στο Clogg R. (εκδ.) Minorities in Greece: Aspects of a Plural Society. C. London: Hurst & Co. Publishers. 2002: 67.

8. *Ανώνυμος*: Περί της καταστάσεως του Ιατρικού Διοργανισμού της Ελλάδος από της άφιξεως της Α.Μ. του Βασιλέως Όθωνος μέχρι της αναβάσεως του εις τόν θρόνον. Σωτήρ, 81/8-3-1836, σελ. 325.
9. Συνεδρίαση της 7ης Μαρτίου 1905. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 έως 16 Μαΐου 1906, σελ. 89.
10. *Δαρδαβέσης Θ*: Η ιστορική πορεία του Υπουργείου Υγείας στην Ελλάδα (1833-1981). Ιατρικό Βήμα. 2008;(4): 52.
11. Συνεδρίαση της 23ης Νοεμβρίου 1923. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου - Ανωτάτου Υγειονομικού Συμβουλίου: Από 21 Μαρτίου 1923 έως 3 Μαρτίου 1924, σελ. 264 - 265.
12. *Κουζης Α*: Αί μετά τήν ίδρυσιν του Βασιλείου της Ελλάδος πρώται αρχαί υγειονομικής πολιτικής καί οργανώσεως της δημοσίας υγείας επί τη βάσει των άνεκδότων χειρογράφων πρακτικών του Ιατροσυνεδρίου. Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών. τομ. 21. 1947: 61 - 91.
13. Συνεδρίαση της 29ης Μαρτίου 1916. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 21 Οκτωβρίου 1915 έως 16 Φεβρουαρίου 1917, σελ. 161 - 162.
14. Συνεδρίαση της 17ης Οκτωβρίου 1905. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 έως 16 Μαΐου 1906, σελ. 168.
15. ό.π. υποσ. 18.
16. Συνεδρίαση 25ης Αυγούστου 1905 Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 έως 16 Μαΐου 1906, σελ. 147
17. ό.π. υποσ. 20.
18. Συνεδρίαση της 31ης Ιανουαρίου 1906. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 έως 16 Μαΐου 1906, σελ. 253.
19. Συνεδρίαση της 20ης Μαΐου 1905. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 έως 16 Μαΐου 1906, σελ. 117.
20. Συνεδρίαση της 12ης Ιανουαρίου 1905. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 έως 16 Μαΐου 1906, σελ. 55.
21. Συνεδρίαση της 9ης Απριλίου 1901. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 14 Δεκεμβρίου 1900 έως 28 Οκτωβρίου 1902, σελ. 85.
22. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 14 Δεκεμβρίου 1900 έως 28 Οκτωβρίου 1902, σελ. 49.
23. Συνεδρίαση της 13ης Μαΐου 1915. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου, 16 Αυγούστου 1914 - 17 Οκτωβρίου 1915, σελ. 188 189.
24. Συνεδρίαση της 5ης Οκτωβρίου 1923. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου - Ανωτάτου Υγειονομικού Συμβουλίου: Από 21 Μαρτίου 1923 έως 3 Μαρτίου 1924, σελ. 191 - 192.
25. Συνεδρίαση της 16ης Οκτωβρίου 1923. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου - Ανωτάτου Υγειονομικού Συμβουλίου: Από 21 Μαρτίου 1923 έως 3 Μαρτίου 1924, σελ. 208.
26. Συνεδρίαση της 18ης Φεβρουαρίου 1923. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου - Ανωτάτου Υγειονομικού Συμβουλίου: Από 21 Μαρτίου 1923 έως 3 Μαρτίου 1924, σελ. 372.
27. Συνεδρίαση της 23ης Δεκεμβρίου 1915. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 21 Οκτωβρίου 1915 έως 16 Φεβρουαρίου 1917, σελ. 72.
28. Συνεδρίαση της 13ης Ιουνίου 1923. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου - Ανωτάτου Υγειονομικού Συμβουλίου: Από 21 Μαρτίου 1923 έως 3 Μαρτίου 1924, σελ. 103 - 104.
29. Συνεδρίαση της 16ης Φεβρουαρίου 1916. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 21 Οκτωβρίου 1915 έως 16 Φεβρουαρίου 1917, σελ. 125.
30. Συνεδρίαση της 2ας Νοεμβρίου 1923. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου - Ανωτάτου Υγειονομικού Συμβουλίου: Από 21 Μαρτίου 1923 έως 3 Μαρτίου 1924, σελ. 234.
31. Συνεδρίαση της 16ης Οκτωβρίου 1923. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου - Ανωτάτου Υγειονομικού Συμβουλίου: Από 21 Μαρτίου 1923 έως 3 Μαρτίου 1924, σελ. 208.
32. Συνεδρίαση της 13ης Ιουνίου 1923. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου - Ανωτάτου Υγειονομικού Συμβουλίου: Από 21 Μαρτίου 1923 έως 3 Μαρτίου 1924, σελ. 103 - 104.
33. Συνεδρίαση της 14ης Δεκεμβρίου 1923. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου - Ανωτάτου Υγειονομικού Συμβουλίου: Από 21 Μαρτίου 1923 έως 3 Μαρτίου 1924, σελ. 293.
34. Συνεδρίαση της 6ης Αυγούστου 1901. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 14 Δεκεμβρίου 1900 έως 28 Οκτωβρίου 1902, σελ. 173.
35. Συνεδρίαση της 18ης Ιανουαρίου 1901. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 14 Δεκεμβρίου 1900 έως 28 Οκτωβρίου 1902, σελ. 29.
36. Συνεδρίαση της 26ης Φεβρουαρίου 1901. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 14 Δεκεμβρίου 1900 έως 28 Οκτωβρίου 1902, σελ. 57.
37. Συνεδρίαση της 30ης Σεπτεμβρίου 1901. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 14 Δεκεμβρίου 1900 έως 28 Οκτωβρίου 1902, σελ. 472.
38. Συνεδρίαση της 15ης Νοεμβρίου 1904. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 έως 16 Μαΐου 1906, σελ. 15.
39. Συνεδρίαση της 3ης Δεκεμβρίου 1901. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 14 Δεκεμβρίου 1900 έως 28 Οκτωβρίου 1902, σελ. 275.
40. Φ.Ε.Κ. Α 8 - 09.03.1835.
41. *Lenmalm H*: World's History and Review of Dentistry: From the most reliable and authentic resources available. A compendium of facts and historical data regarding the dental profession. Chicago. W.B. Conkey Company. 1894: 298 - 299.
42. Φ.Ε.Κ. Α 121 - 14.10.1896.
43. *Δημητιάδης Αμ*: Ιστορία της Ελληνικής Οδοντιατρικής: Επάγγελμα - Επιστήμη 1834 - 1989. Ε.Ο.Ο. Αθήνα 1989: 226.
44. *Μήτσης Φ*: Αναδρομές και Μνήμες: Από το Οδοιπορικό της Ελληνικής Οδοντιατρικής. Αθήνα. Omni Press. 1993: 318.
45. Συνεδρίαση της 14ης Δεκεμβρίου 1900. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 14 Δεκεμβρίου 1900 έως 28 Οκτωβρίου 1902, σελ. 29.
46. Συνεδρίαση της 26ης Φεβρουαρίου 1901. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 14 Δεκεμβρίου 1900 έως 28 Οκτωβρίου 1902, σελ. 62.
47. Συνεδρίαση της 5ης Μαρτίου 1901. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 14 Δεκεμβρίου 1900 έως 28 Οκτωβρίου 1902, σελ. 66.
48. Συνεδρίαση της 15ης Νοεμβρίου 1904. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 - 16 Μαΐου 1906, σελ. 15, 17.
49. Συνεδρίαση της 15ης Δεκεμβρίου 1904. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 - 16 Μαΐου 1906, σελ. 40.
50. Συνεδρίαση της 24ης Ιανουαρίου 1904. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 - 16 Μαΐου 1906, σελ. 57.
51. Συνεδρίαση της 29ης Νοεμβρίου 1904. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 - 16 Μαΐου 1906, σελ. 29.
52. Συνεδρίαση της 15ης Δεκεμβρίου 1904. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 - 16 Μαΐου 1906, σελ. 38.
53. Συνεδρίαση της 22ας Νοεμβρίου 1904. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 - 16 Μαΐου 1906, σελ. 23.
54. Συνεδρίαση της 29ης Νοεμβρίου 1904. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 - 16 Μαΐου 1906, σελ. 29.
55. Συνεδρίαση της 15ης Δεκεμβρίου 1904. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 - 16 Μαΐου 1906, σελ. 39.
56. Συνεδρίαση της 15ης Δεκεμβρίου 1904. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 - 16 Μαΐου 1906, σελ. 38.
57. Συνεδρίαση της 15ης Δεκεμβρίου 1904. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 - 16 Μαΐου 1906, σελ. 40.
58. Συνεδρίαση της 31ης Ιανουαρίου 1905. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 - 16 Μαΐου 1906, σελ. 69.
59. Συνεδρίαση της 15ης Δεκεμβρίου 1904. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 - 16 Μαΐου 1906, σελ. 68.

60. Συνεδρίαση της 15ης Δεκεμβρίου 1904. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 - 16 Μαΐου 1906, σελ. 64.
61. Συνεδρίαση της 4ης Απριλίου 1905. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 - 16 Μαΐου 1906, σελ. 95.
62. *Δημητριάδης Αμ*: Ιστορία της Ελληνικής Οδοντιατρικής; Επάγγελμα - Επιστήμη 1834 - 1989. Ε.Ο.Ο. Αθήνα 1989: 150.
63. Συνεδρίαση της 17ης Οκτωβρίου 1905. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 - 16 Μαΐου 1906, σελ. 178 - 179.
64. Συνεδρίαση της 21ης Νοεμβρίου 1905. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 - 16 Μαΐου 1906, σελ. 215.
65. Συνεδρίαση της 6ης Ιουνίου 1923. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου - Ανωτάτου Υγειονομικού Συμβουλίου: Από 21 Μαρτίου 1923 έως 3 Μαρτίου 1924, σελ. 91.
66. Συνεδρίαση της 13ης Ιουνίου 1923. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου - Ανωτάτου Υγειονομικού Συμβουλίου: Από 21 Μαρτίου 1923 έως 3 Μαρτίου 1924, σελ. 94.
67. Συνεδρίαση της 31ης Οκτωβρίου 1905. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 - 16 Μαΐου 1906, σελ. 95.
68. Συνεδρίαση της 23ης Οκτωβρίου 1906. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 - 16 Μαΐου 1906, σελ. 247 248.
69. Φ.Ε.Κ. Α 105 - 12.05.1909.
70. Συνεδρία 22ας Μαρτίου 1916. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 21 Οκτωβρίου 1915 έως 16 Φεβρουαρίου 1917, σελ. 158.
71. Συνεδρία 2ας Δεκεμβρίου 1915. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 21 Οκτωβρίου 1915 έως 16 Φεβρουαρίου 1917, σελ. 55.
72. Συνεδρίαση της 31ης Μαΐου 1916. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 21 Οκτωβρίου 1915 έως 16 Φεβρουαρίου 1917, σελ. 212 - 213.
73. *Δημητριάδης Αμ*: Ιστορία της Ελληνικής Οδοντιατρικής; Επάγγελμα Επιστήμη 1834 - 1989. Αθήνα: Ε.Ο.Ο. 1989: 228.
74. *Μήτσης Φ*: Αναδρομές και Μνήμες: Από το Οδοιπορικό της Ελληνικής Οδοντιατρικής. Αθήνα: Omni Press. 1993: 323.
75. *Δημητριάδης Αμ*: Ιστορία της Ελληνικής Οδοντιατρικής; Επάγγελμα Επιστήμη 1834 1989. Αθήνα: Ε.Ο.Ο. 1989: 226.
76. *Μήτσης Φ*: Αναδρομές και Μνήμες: Από το Οδοιπορικό της Ελληνικής Οδοντιατρικής. Αθήνα: Omni Press. 1993: 312, 324.
77. *Παπαντωνίου Ε*: Η εξέλιξις τής 'Ελληνικής 'Οδοντιατρικής εν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν κατά τήν πρώτην πεντηκοταετίαν (1921-1971). Ἐπιστημονική ἐπετηρίς τῆς Ὀδοντιατρικής Σχολῆς Ἀθηνῶν. Αθήνα: ΕΚΠΑ. 1972; (1): 7 - 16.
78. Συνεδρίαση της 29ης Μαρτίου 1916. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 21 Οκτωβρίου 1915 έως 16 Φεβρουαρίου 1917, σελ. 163.
79. Συνεδρίαση της 27ης Νοεμβρίου 1904. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 1 Νοεμβρίου 1904 - 16 Μαΐου 1906, σελ. 29.
80. Συνεδρίαση 1ης Ιουλίου 1915 3. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 16 Αυγούστου 1914 έως 17 Οκτωβρίου 1915, σελ. 261 - 262.
81. Φ.Ε.Κ. Α 105 - 12.05.1909.
82. Συνεδρία της Ιατρικής Σχολής της 27ης Απριλίου 1911. Πρακτικά Ιατρικής Σχολής από 17-9-1908 έως 11-4-1915, σελ. 126 - 127.
83. Συνεδρίαση της Συγκλήτου της 11ης Μαΐου 1911. Πρακτικά Συγκλήτου Εθνικού Πανεπιστημίου, Τόμος 29, σελ. 298.
84. Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Φάκελος 173/50, Ὑπόμνημα εἰς τό σχέδιον νόμου περί Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἰατρικῆς Ἐταιρείας, 25 Απριλίου 1911, σελ. 16.
85. Βουλή των Ελλήνων, Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλῆς, Συνεδριάσεις 111 της 17ης Ιουνίου 1911, σελ. 3001 .
86. *Κουζης Α*: Αἰ μετὰ τήν ἴδρυσιν τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος πρώται ἀρχαί ὑγειονομικῆς πολιτικῆς καί ὀργανώσεως τῆς δημοσίας ὑγείας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνεκδότων χειρογράφων πρακτικῶν τοῦ Ἰατροσυνεδρίου. Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών. τομ. 21. 1947: 66.
87. Συνεδρίαση της 29ης Μαρτίου 1916. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 21 Οκτωβρίου 1915 έως 16 Φεβρουαρίου 1917, σελ. 162-164.
88. Συνεδρίαση της 6ης Οκτώβριου 1916. Πρακτικά Ιατροσυνεδρίου: Από 21 Οκτωβρίου 1915 έως 16 Φεβρουαρίου 1917, σελ. 277.

Διεύθυνση για επικοινωνία:

Corresponding author:

Δ. Κουτρούμπας

D. Koutroumpas

e-mail: dkoutrou@dent.uoa.gr